

JULLIE MOETEN DEZE VERHALEN DOORVERTELLEN...

JULES SCHELVIS, 1921-2016

**JULLIE MOETEN DEZE VERHALEN
DOORVERTELLEN...**

COLOFON

Stichting Sobibor, oktober 2017

Postbus 51261, 1007 EG Amsterdam

S: www.sobibor.org

E: info@sobibor.org

F: www.facebook.com/stichtingsobibor

T: twitter.com/sticht_sobibor

Bankrekening: NL03 INGB 0003 3025 25 t.n.v. Stichting Sobibor te Amsterdam

KvK-nummer: 11044675

Redactie: Maarten Eddes, Alwin Kapitein, Marijke Sterman – Vleeschdrager en Rob Snijders (eindredactie).

Dubbel G

Vormgeving, productie, druk en publicatie:

Grafische Groep, Dubbel G, Haarlem

Fotografie: tenzij anders vermeld Stichting Sobibor

Omslag: foto W van Norel, 14 oktober 2013 bij het laatste bezoek van Jules Schelvis aan Sobibor. Jules Schelvis in Sobibor in gesprek met de leerlingen van het Nuborgh College Lambert Franckens uit Elburg.

ISBN: 9789082757408

© Niets uit deze uitgave mag op welke wijze dan ook worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt zonder voorafgaande toestemming van de Stichting Sobibor of de betreffende fotograaf.

INHOUD

Colofon.....	6
Inhoud	7
Voorwoord	8
Hoe Jules Schelvis het geheim van Sobibor hielp ontsnappen	10
Nederlaag.....	14
Jij niet? vroeg hij.....	16
Eredactor Jules Schelvis.....	18
Herinneringen	25
Zog nit keyn mol, az du geyst dem letstn veg.....	29
Voegt het iets toe?.....	32
Unvergessliche Momente.....	38
In memoriam Jules Schelvis.....	43
Ik had het gevoel.....	53
Met Jules Schelvis in Berlijn.....	58
Jules Schelvis.....	63
Herinneringen aan Jules Schelvis (1921-2016).....	66
‘Meneer Schelvis, mag ik u iets vragen?’	70
Zondag 4 juni 2000.....	75
“Hij maakte onuitwisbaar wat vergeten moest worden.”	79

VOORWOORD

]Maarten Eddes[

Beste lezer,

Op 3 april 2016 overleed op 95-jarige leeftijd de oprichter van de Stichting Sobibor, Jules Schelvis.

Voor de Stichting Sobibor zijn Jules' verhaal en zijn doorzettingsvermogen altijd een inspiratie geweest en dat zijn ze nog steeds. Al was hij al een tijdje niet meer actief in de stichting, hij was wel altijd actief voor de stichting. Door middel van het organiseren van de reizen, herdenkingen en ons recente docentenprogramma geven wij nu vorm aan Jules' verhalen en gedachtengoed. Hij was altijd geïnteresseerd in wat wij deden en organiseerden. En wij waren natuurlijk ook altijd geïnteresseerd in wat hij deed. Het is ongelooflijk dat Jules, al in de 90 zijnde, zijn verhaal *'Er reed een trein naar Sobibor'* vertelde, omringd door de hem zo geliefde muziek en daarmee zoveel mensen in Nederland en daarbuiten heeft weten te beroeren en inspireren.

Door zijn verhaal, zijn persoon en zijn persoonlijkheid heeft hij Sobibor op de kaart gezet, aan de vergetelheid ontrukkt. Hij ging nog een stap verder: als het nodig was, toonde hij lef en verhief zijn stem. Dat is – wat mij betreft althans – de boodschap die hij ons heeft meegegeven: doorzettingsvermogen tonen en indien nodig je stem verheffen om te zorgen dat je gehoord wordt en dat Sobibor in onze herinnering levend blijft.

Volgens de Joodse traditie sterven mensen twee keer. De eerste keer als hun hart stopt met kloppen en de tweede keer als hun naam niet meer wordt genoemd. Wij reizen geregeld naar Sobibor met onze reizen, tijdens de rondleidingen staan wij dan stil bij het verhaal van Jules en zijn eerste vrouw Rachel. Wij zullen nu niet meer alleen Rachels naam maar ook die van Jules noemen bij de asheuvel, zodat zij blijven voortbestaan in onze gedachten.

Wij hebben een aantal mensen uit zijn omgeving gevraagd hoe zij zich Jules Schelvis herinneren of hoe ze hem hebben leren kennen. Het is een mooi overzicht geworden met een verscheidenheid van indrukken. Wij wensen u veel leesplezier.

Maarten Eddes
Voorzitter Stichting Sobibor.

HOE JULES SCHELVIS HET GEHEIM VAN SOBIBOR HIELP ONTSNAPPEN

]Ad van Liempt[

Het was een loodzware dag geweest. Jules Schelvis was, zo had hij zich voorgenomen, voor de allerlaatste keer in dat gruwelijke oord, het voormalige vernietigingskamp Sobibor. Hij had een hoge Poolse onderscheiding in ontvangst genomen, in een plechtigheid waar geen eind aan leek te komen. Eindelijk was de bijeenkomst afgelopen. Het was 14 oktober 2013. Jules Schelvis, toen 92 jaar, werd op weg naar de bus aangesproken door een groepje Israëliische jongeren. Hij begon te vertellen. Ze hingen aan zijn lippen. Hij leek nooit meer op te houden. Het Nederlandse gezelschap dat op hem wachtte, begon knap ongeduldig te worden – het was wel genoeg geweest, iedereen was moe en hongerig. Maar Jules praatte door, onvermoeibaar. Typisch Jules.

De andere scène die ik steeds voor me zie, heb ik zelf niet bijgewoond, die heeft hij me ooit beschreven. Jules was gepensioneerd, als chef van een drukkerij, later chef personeelszaken, en had gehoord dat de SS'er Karl Frenzel, die in Sobibor een belangrijke rol had gespeeld in de massamoord, voor de rechter zou verschijnen. Dat zou gebeuren in de Duitse stad Hagen, vanaf zomer 1982. Jules besloot, met zijn echtgenote en een schoonzus die Russisch sprak en kon tolken, het proces bij te wonen. Ze gingen er met auto en caravan naar toe. Tot het eind van het proces in 1985 reed hij op maandag naar Hagen en op vrijdag terug naar huis. Tijdens de procesweken stond de caravan ergens om de hoek van het gerechtsgebouw. Daar woonde Jules dan, en daar schreef hij de aantekeningen uit die hij die dag tijdens het proces gemaakt had. Die caravan in Hagen, daar werkte Jules Schelvis aan wat zijn levenswerk zou worden: de nauwgezette geschiedschrijving van Sobibor, de dependance van de hel, waar minstens 170.000 mensen werden vermoord, onder wie 34.000 Nederlanders, onder wie Jules' jonge eerste vrouw Rachel.

Het verhaal dat mij van Jules het meest bij blijft is dat over zijn gitaar. Ik hoorde het voor het eerst toen ik hem in 2005 interviewde voor een NOS-project 'Leven na de ondergang' – portretten van mensen die de sjoa overleefden. Het was bij hem thuis in Amstelveen en we spraken over de vraag of de in Westerbork gevangen gezette joden wisten wat hun na deportatie boven het hoofd hing. Hij vertelde dat hij destijds in 1943 in de trein naar Polen zijn gitaar had meegenomen. 'We

wisten dat het zwaar zou worden, dat we heel hard zouden moeten werken. Maar we waren jong, we waren sterk. En ook al zou het verkeerd met ons aflopen, dan nog zouden we na het werk toch wel ergens een kampvuurtje kunnen maken, en een liedje zingen. Vandaar dat ik mijn gitaar meenam.'

Na 72 uur in de trein, uitgestapt op de 'Rampe' van Sobibor, moest hij de bagage afwerpen, ook zijn gitaar. Een dof gekraak toen er andere bagage bovenop werd gegooid – dat is het laatste geluid dat het instrument heeft voortgebracht. Het verhaal van zijn vertrek uit Sobibor is bekend, hij heeft het meermalen verteld, ook in zijn indrukwekkende afscheidstournee. Hij had, zo constateerden we destijds, een soort 'overlevings-gen' – hij nam de juiste beslissingen op het juiste moment, dankzij zijn overlevingsinstinct. Maar bij alle discussies over de vraag of de joden niet wisten wat er met ze zou gebeuren, die vraag die altijd weer terug komt, houd ik me sindsdien bij het woord van Jules, een van de slimste mensen die ik ooit mocht tegenkomen: 'Vandaar dat ik mijn gitaar meenam.'

Met dat proces in Hagen, waar Jules na verloop van tijd mede-aanklager werd, begon voor hem een nieuw leven met een nieuwe ambitie: alles achterhalen wat er over Sobibor te achterhalen zou zijn. Hij schafte een videocamera aan, wat begin jaren tachtig nog een hypermodern stuk gereedschap was. Hij filmde lange gesprekken met alle overlevenden die in Hagen over het kamp en over de rol van SS-bewaker Frenzel kwamen getuigen. Ook met de Russen, die er in de laatste maand van het kamp waren heengebracht, joodse krijgsgevangenen uit het Sovjetleger, de mannen die direct na aankomst een opstand begonnen voor te bereiden omdat ze zagen dat ze een zekere dood tegemoet gingen. Later breidde hij zijn collectie uit met gesprekken die hij overal in de wereld opnam met de mensen die bij de opstand van 14 oktober 1943 waren ontsnapt en uit eigen ervaring over Sobibor konden meepraten. Het is van onschatbare betekenis dat al die videobanden zijn bewaard en inmiddels gedigitaliseerd en toegankelijk gemaakt via de website van het NIOD. En bovendien kon hij op basis van die informatie zijn levenswerk tot stand brengen: het boek '*Vernietigingskamp Sobibor*', dat in 1993 uitkwam en bij verschijning door Loe de Jong 'zonder meer een volwaardige dissertatie' werd genoemd.

Het is een standaardwerk over het vernietigingskamp, en elk woord erin is te beschouwen

als een overwinning op de nazi's. Dat zit zo: Sobibor maakt, met Belzec en Treblinka, deel uit van het meest onvoorstelbare deel van het Endlösungsproject van het Derde Rijk. Deze drie kampen vormden samen de 'Aktion Reinhard' – genoemd naar Reinhard Heydrich, de tweede man in de SS-hiërarchie achter Heinrich Himmler. Heydrich werd in 1941 door het Tsjechische verzet geliquideerd. De Aktion-Reinhard moest de perfecte massamoord worden, de moord op tegen de twee miljoen joden waarvan nooit een spoor zou zijn terug te vinden. Het was de bedoeling van de verantwoordelijke coördinator Odilo Globocnik dat de kampen, als ze hun aandeel in de massamoord hadden voltooid, zouden worden afgebroken en dat op die plek jonge bomen zouden worden aangeplant, waardoor niets meer zou wijzen op wat er was gebeurd. Met Belzec is dat in de zomer van 1943 ook letterlijk uitgevoerd. De laatste 'Arbeitsjuden' die Belzec hadden moeten afbreken, werden per trein naar Sobibor overgebracht om daar te worden vermoord. Ze wisten wat hun boven het hoofd hing, en vluchtten op het perron van Sobibor alle kanten uit. SS-bewakers schoten ze neer met machinegeweren – de barak waar Arbeitsjuden de kleding van vermoorde joden moesten sorteren kreeg opeens te maken met kleding die onder de bloedvlekken zat.

Sobibor en Treblinka zouden worden aangepakt als Belzec. En omdat de SS'ers die er als bewaker werkten een eed moesten zweren dat ze nooit een woord zouden loslaten over wat ze hadden gedaan en gezien, leek de perfecte massamoord realiseerbaar. De door niemand voorziene opstand in Sobibor en de daarop volgende vlucht van een grote groep Arbeitsjuden haalden een streep door de rekening van Globocnik en zijn Aktion Reinhard. Met de gevluchte joden, van wie er 47 de vlucht, de onderduik en dus de oorlog overleefden, ontsnapte ook het geheim van de gruwelijke misdaad uit Sobibor. En een halve eeuw later speelde het boek van Jules Schelvis een belangrijke rol in de verspreiding van het verhaal dat geheim had moeten blijven. Jules en ik hebben het er meermalen over gehad: het boek is een revanche op de nazi's, elk woord ervan is een vorm van wraak op deze misdaad.

Wraakzuchtig is Jules overigens helemaal niet. Toen we het in dat interview in 2005 over het proces in Hagen hadden, vertelde hij over het moment dat hij Karl Frenzel de eerste keer de rechtszaal binnen zag lopen. 'Het rare was dat ik helemaal niet kwaad op hem kon worden. Ik vond het een oud, miezerig mannetje, ik had eerder medelijden met hem dan dat ik woedend op

hem kon worden.' Toen Jules jaren later als mede-aanklager een belangrijke rol vervulde in de veroordeling van Ivan Demjanjuk voor zijn medeplichtigheid aan moord in Sobibor, had hij min of meer hetzelfde gevoel. Hij pleitte ervoor dat Demjanjuk zou worden veroordeeld, maar voor Jules hoefde de bejaarde man niet naar de gevangenis ('Ik had medelijden met hem, hij deed me steeds denken aan mijn grootvader'). Wraak was hem vreemd.

Ik kijk terug naar het interview dat Rob Trip met Jules Schelvis maakte rond de herdenking van de opstand in Sobibor, uitgezonden in oktober 2013. Ik herinner me dat ik erbij was, in zijn huiskamer in Amstelveen, waar de cameraploeg alles overhoop had gehaald om beide mannen goed in beeld te hebben. Jules was toen 92 en formuleerde messcherp. Het gesprek eindigt met deze conclusie van Jules: 'Ik was een pion op het schaakbord. En pionnen hebben meestal weinig invloed.' De bescheidenheid heeft hem nooit verlaten, niet toen zijn boek uitkwam, niet toen hij eredoctor van de UvA werd, niet toen hij die hoge Poolse onderscheiding kreeg en ook niet toen Rob Trip hem voorhield dat zonder zijn werk bijna niemand zou weten wat er in Sobibor allemaal gebeurd was. Hij lachte verlegen.

Een joods gezegde luidt dat de mens twee keer sterft. Eén keer als hij de laatste adem uitblaast, en daarna als niemand meer aan hem denkt.

Jules Schelvis is onsterfelijk.

NEDERLAAG

]Alwin Kapitein[

Oktober 2004. In de kale, lawaaiige eetzaal van het klooster in Lublin voert de kleine oude man naast mij een verbeterd gevecht met mes en vork. Op het strijdtoneel van zijn bord biedt een enorme, half rauwe kippenpoot taai weerstand. Het klooster is ruim een week lang het onderkomen van een reisgezelschap van Nederlanders en Duitsers die samen het spoor zullen volgen van een deel van de twee miljoen joden die in het kader van Aktion Reinhard werden vermoord; Trawniki, Belzec, Treblinka, Izbica, Sobibor, Majdanek. Het is dit jaar voor de eerste keer dat Stichting Sobibor de reis mede organiseert. Het Nederlandse gezelschap is de avond ervoor in Polen gearriveerd na een treinreis van zo'n 24 uur met een tussenstop inclusief overnachting in Berlijn. Daar, tijdens het gezamenlijke diner in een van de plaatselijke restaurants, hebben wij elkaar inmiddels iets beter leren kennen. Onze groep bestaat uit een mix van eerste en tweede generatie slachtoffers, geïnteresseerden en een groepje studenten. Zelf behoor ik tot het laatste groepje. Op uitnodiging van professor Houwink ten Cate hebben vier studenten Holocaust en Genocidestudies zich voor deze reis mogen inschrijven. Drie van hen, die op basis van hun prestaties in de collegebanken zijn geselecteerd, zijn jonge knappe meiden, ikzelf ben vermoedelijk uitgekozen als soort van tegenwicht.

De treinreis is indrukwekkend geweest. Wanneer je helemaal naar het achterste compartiment liep van de trein kon je vanuit het achterraam de eindeloze rails onder je vandaan zien schieten door het Poolse landschap. Dit was dus de route die duizenden Nederlandse joden hebben moeten afleggen. Ik dacht aan Jules, die even verderop in de trein zat. Hij had dit traject al eerder afgelegd samen met Rachel en haar familie, drie dagen lang in een stinkende goederenwagon. Wat zou er nu door hem heen gaan? Ook voor Jules zou dit een bijzondere reis worden, niet alleen omdat hij ons zou rondleiden in Sobibor, hij was daar immers al vaker terug geweest, maar ook omdat hij zou terugkeren naar het terrein van voormalige werkkampen in Lublin en Dorohucz. Met name Alter Flughafen, het kamp in Lublin, brengt bij hem verschrikkelijke herinneringen naar boven en eigenlijk praat hij liever niet te veel over deze plek. Maar verder kunnen wij aan Jules alles vragen, en dat doen wij dan ook. En niet alleen aan Jules maar ook aan Philip Jacobs, de oud Engelandvaarder van wie tientallen familieleden in Sobibor werden omgebracht. De twee heren,

beiden over de tachtig, laten zich overigens de hele week overal chaperonneren door de drie studentes, onder het motto dat ze weliswaar oud zijn maar toch zeker niet blind. Ook 's avonds naar het plaatselijke café, waar de geladenheid van de dag voor even plaats kan maken voor ontspanning. Als Jules daar op een avond een Jiddisch gezegde uit zijn geheugen put zegt Philip enthousiast tegen hem: 'Nee maar Jules, je wordt nog eens een echte Jood!', waarna de rest van de groep, ondanks de plek waar we zijn en de reden van ons bezoek, of juist daarom, opgelucht in lachen uitbarst.

Het klooster waar wij logeren is gespeend van iedere luxe en wordt gerund door een tiental nonnen die schichtig een goed heenkomen zoeken zodra er iemand in hun nabijheid komt. Ook het eten wordt door hen verzorgd. Door een luik in de deur van de keuken, grenzend aan de eetzaal, worden de dagelijkse aardappels, kool en varkensvlees zwijgend doorgegeven. Maar deze avond eten wij dus bij hoge uitzondering kip, iets wat in 2004 in Polen normaal slechts aan vegetariërs is voorbehouden. De dienstdoende non in de keuken heeft zich er blijkbaar ook geen raad

mee geweten. Op mijn buurman na heeft iedereen het vlees al terzijde geschoven en doet zich slechts tegoed aan de aardappels met kool. Mijn eigen bord is al ruimschoots van tafel als Jules met een dramatische zucht zijn bestek op tafel legt. Vragend kijk ik hem aan. 'Dat geloof je toch niet?' zegt hij met die kenmerkende twinkeling in de ogen, 'Nu hebben we me er na al die jaren tóch nog onder gekregen hier in Polen!'

Foto: © Jiska Meijler

JIJ NIET? VROEG HIJ

]Frits Barend[

Je wordt liever met iets anders geassocieerd, maar wie aan Jules Schelvis denkt, denkt aan Sobibor. Sobibor was niet alleen vernietigend, maar ook vernietigd. Als Carthago. Tot Jules over zijn leven begon te schrijven. Het heeft bijna een halve eeuw geduurd voordat Sobibor letterlijk uit de as herrees, as van de familie van Jules, as van mijn familie. Ik had het voorrecht en het geluk na de oorlog twee keer met Jules in de trein te zitten. Ergens eind vorige eeuw waren we gast in de zogenaamde bevrijdingstrein die rond de meidagen door Noord-Holland reed. Ik mocht Jules interviewen. Ik haalde hem op in Amstelveen, we reden samen naar vertrekplaats Haarlem en onderweg spraken we over alles, over voetbal, vrouwen, joodse humor, broodjes halfom. Ik kan me vergissen, maar volgens mij at Jules tot mijn verbazing ook broodjes ham. Jij niet, vroeg hij? Zijn lach bij dit soort gesprekken werkte aanstekelijk. Heerlijk, hoe Jules kon lachen.

In Haarlem ontmoetten we Edgar Davids die een bus en broodjes had geregeld voor zogenaamde probleemscholieren uit Amsterdam-Zuid Oost, scholieren die niets wisten van de Tweede Wereldoorlog, laat staan antisemitisme en ook niet van plan waren ook maar een seconde in de trein naar Jules te luisteren. Maar Jules kreeg ze stil, ook de tieners die in de trein aanvankelijk met hun rug naar ons toe zaten. Eenmaal terug op het station van Haarlem gaven ze hem één voor één hand en bedankten de toen al ruim 70-jarige Jules. Ze liepen zwijgend naar de bus die hen terugbracht naar Amsterdam. Begin deze eeuw zijn we een keer met leden van de Stichting Sobibor naar Duitsland gereisd. Het ging om iets heel belangrijks, de rol van de Nebenkläger in het proces Demjanjuk. Nebenkläger, zeg maar betrokken getuigen in de rol van aanklagers, kennen we niet in Nederland. Het was een lange treinreis met drie keer overstappen. En ter plaatse in Duitsland werden we nogal hooghartig benaderd door de gerechtelijke autoriteit die we zouden ontmoeten. We hadden tien uur gereisd en hoorden bij aankomst in het hotel dat onze 'gastheer' ons helaas de volgende dag niet op het afgesproken tijdstip kon ontvangen. Iedereen van ons gezelschap reageerde kwaad, behalve Nebenkläger Jules. In plaats van de afgesproken twee uur in de ochtend had de lokale hotemetoot laat in de middag drie kwartier, omdat we zo aandrongen. Maar dat

terzijde. Na onze eerste overstap in Duitsland naderden we de tweede trein. Jules, heb je je ticket? Nee, hij vond zijn ticket niet. Verrek, hij was ook zijn portefeuille kwijt. En zijn paspoort dat in de portefeuille zat. Iedereen was in paniek, behalve Jules. Hij had al eens eerder zonder geldig paspoort en zonder plaatsbewijs door Duitsland gereisd, zag ik hem denken. En was toen ook op de plaats van bestemming aangekomen, dacht ik erbij. Ik rende terug naar het perron waar we waren uitgestapt. Jules, vroeger een goede hardloper, was graag meegerend. Onze eerste trein zette zich net weer in beweging, zo irritant traag. Ik vloekte, tot ik bij de vertrekkende trein een Duitser zag die in onze coupé had gezeten. Hij stond te zwaaien met een portefeuille die hij had gevonden. Ik omhelsde de Duitser, griste de portefeuille met paspoort uit zijn hand, excuseerde me dat ik verder geen tijd had om te bedanken en rende terug. Net op tijd sprong ik onze volgende trein in, met de portefeuille en het paspoort van Jules. Ons hele gezelschap was blijer dan Jules. Hij had zich nauwelijks druk gemaakt om de verloren portefeuille of het verloren paspoort. Die onverschilligheid maakte me jaloers. Was zeker een Duitser die mijn spullen aan je gaf, zei Jules. Ja, zei ik. Dacht ik wel, zei Jules met een grote lach, die gewone Duitsers van nu zijn zo slecht nog niet. En betrouwbaarder dan die hoge Duitsers, zouden we een paar uur later ervaren.

EREDOCTOR JULES SCHELVIS

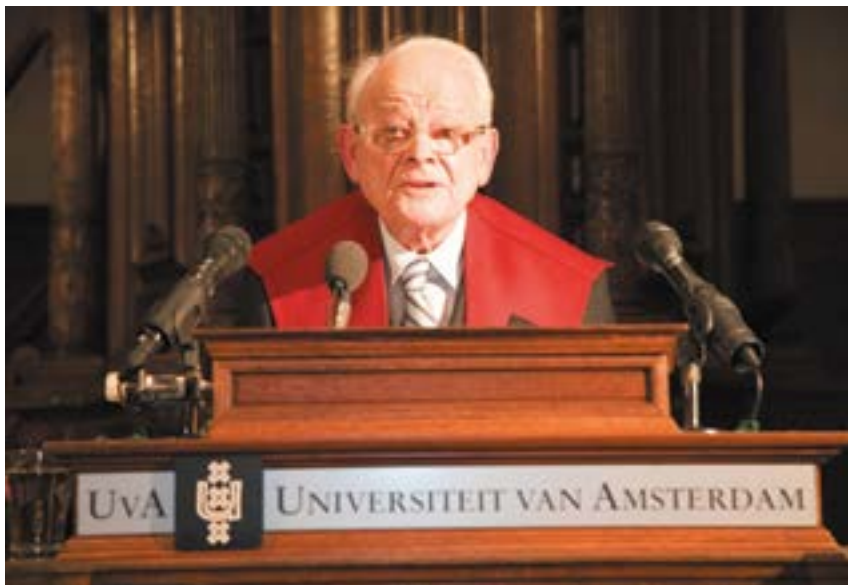

Foto: © Bert Nienhuis

]Hans Blom[

Jules Schelvis kende ik uiteraard van zijn indrukwekkende werk, in het bijzonder *Binnen de Poorten en Vernietigingskamp Sobibor*, toen ik hem voor het eerst persoonlijk ontmoette. Dat gebeurde tijdens de Polenreis van het Auschwitz Comité, waaraan ik met mijn echtgenote deelnam in het najaar van 1999. Ik was wel al eerder in voormalige nazikampen geweest, maar ook wij werden getroffen door de wonderbaarlijk atmosfeer die juist in deze

groepsreizen elke keer ontstaat. Het gezelschap, dat elkaar tevoren niet of nauwelijks kent, komt steeds weer zeer snel tot een bijzondere vorm van saamhorigheid en onderlinge openhartigheid over de grenzen van alle verschillen in achtergrond heen. Naast de indringende beleving van de directe confrontatie met die plekken en de contacten met nabestaanden, dragen de bijzondere vaardigheden van de begeleiders zeer aan deze bijzondere atmosfeer bij. Deze reizen laten niet alleen veel voelen van de gruwelijke gebeurtenissen daar, maar brengen ook onverwachte warmte en diepgaande contacten.

Tot die begeleiders behoorden in die tijd vrijwel steeds ook overlevenden. In dit geval Lenie Boeke en Jules Schelvis, beiden hier in dierbare herinnering vermeld. Met Jules, wiens kleindochter Kim ook tot de deelnemers van deze reis behoorde, heb ik sindsdien, zonder tot zijn intimi te mogen worden gerekend, geregeld en uiterst aangenaam contact gehad. Met bewondering heb ik in die contacten de zachtmoedigheid, sereniteit bijna, van Jules mogen ervaren, die vooral zo bijzonder was in het licht van de uiterst gewelddadige en ruwe geschiedenis die hij meemaakte, bestudeerde

en in herinnering wilde houden. Voor mij als historicus, beroepsmatig met de geschiedenis van de Holocaust bezig en dus in die beoefening van mijn vak die geschiedenis met distantie bestuderend en analyserend, was het heel boeiend om te zien hoe die houding zich ook bij Jules manifesteerde. Hoezeer in eerste instantie gedreven door die wil tot herinneren en herdenken (ook met het oog op een betere wereld), had hij tegelijkertijd een intens en diepgevoelde behoefte zo precies mogelijk te weten en daardoor ook (voor zo ver mogelijk) te begrijpen. Zijn boek over Sobibor was aan die

Foto: © Bert Nienhuis

behoefte ontsproten. Begin van de twintigste eeuw slaagden wij er vanuit het NIOD in een Centrum voor Holocaust en Genocidestudies (CHGS) op te richten. Inmiddels is dat centrum als een zelfstandige afdeling deel van het NIOD geworden waar op hoog niveau wetenschappelijk onderzoek wordt gedaan, een succesvol masterprogramma wordt verzorgd aan de Universiteit van Amsterdam en bijdragen worden verzorgd in de educatieve sector. Maar het begon wankelijker, op tijdelijk basis met een overheidssubsidie, toen nog slechts gegarandeerd voor 10 jaar. Het CHGS kon in die pioniersfase veel steun gebruiken en kreeg die steun onder meer van Jules Schelvis. Jules was om te beginnen altijd bereid als adviseur en ondersteuner te fungeren. Hij was voorts met zijn Sobibor-boek een vooraanstaand geleerde, wiens bijdragen in het onderwijs, die hij graag en met verve leverde, zeer van pas kwamen. Hij was daarenboven ook tijdgenoot en ooggetuige, die in symposia en colleges een extra dimensie kon toevoegen. Zo hebben velen in CHGS en NIOD en vele studenten Jules leren kennen als waardevol aanwezig in hun werk en studie en – het is eerder

behoefte ontsproten.

Begin van de twintigste eeuw slaagden wij er vanuit het NIOD in een Centrum voor Holocaust en Genocidestudies (CHGS) op te richten. Inmiddels is dat centrum als een zelfstandige afdeling deel van het NIOD geworden waar op hoog niveau wetenschappelijk onderzoek wordt gedaan, een succesvol masterprogramma wordt verzorgd aan de Universiteit van Amsterdam en bijdragen worden verzorgd in de educatieve sector.

Maar het begon wankelijker, op

gezegd – als een heel bijzondere en aangename persoonlijkheid. Jules had een aanzienlijke toegevoegde waarde, zou je kunnen zeggen.

Het is niet verwonderlijk dat in zulke omstandigheden de gedachte op kwam Jules ook als historicus te eren. Het was bekend dat ‘de grote roerganger’ van het NIOD toen het nog RIOD of kortweg Oorlogsdokumentatie heette, Loe de Jong (Dr. L. de Jong), bij het in ontvangst nemen van het eerste exemplaar van *Vernietigingskamp Sobibor* op 14 december 1993 in Westerbork had gezegd dat hij het zo als proefschrift zou hebben geaccepteerd. Vandaar naar het idee van een eredoctoraat voor Jules was eigenlijk maar een kleine stap. Maar een idee is nog geen werkelijkheid. In de universitaire arena moeten eredoctoraten, waaraan niet alleen voor de eredoctores prestige is verbonden, worden bevochten. Anders gezegd: de concurrentie is groot, elke keer weer. Het bleek op mijn weg te liggen om in dat proces het voortouw te nemen, waarbij ik gelukkig stevig werd gesteund door de staf van het CHGS, die de deskundigheid voor het opstellen van de nodige rapporten ruimhartig beschikbaar stelde.

Grofweg zijn er drie categorieën van eredoctores. Ten eerste (zeer) vooraanstaande geleerden van elders, die voor bepaalde groepen in de universiteit een inspirerende en richtinggevende rol hebben gespeeld, en meestal dan ook nauwe banden onderhouden met die universitaire groepen. Ten tweede meer in het algemeen maatschappelijk, politiek en/of cultureel belangrijke en vooraanstaande personen, die in hun veld direct of indirect hoogwaardige bijdragen (van academisch niveau) hebben geleverd, zoals aan de Universiteit van Amsterdam onder veel meer Bernard Haitink en Joop den Uyl. Ten derde personen die zonder zelf een universitaire studie te hebben voltooid toch een prestatie van grote wetenschappelijke betekenis hebben geleverd. Voor hen was de weg van een ‘gewoon doctoraat’ niet weggelegd en op deze wijze krijgen zij de verdiende academische waardering toch. Zelf vond en vind ik die laatste categorie de aardigste. Bij de eerste en tweede categorie gaat het meestal om reeds zeer gelauwerde coryfeeën, waarbij je je kunt afvragen voor wie de eer nu eigenlijk groter is, voor de laureaat of voor de universiteit. Bij de derde categorie gaat het als het ware om ‘erkenning’ van een heel bijzondere prestatie. In 1991 was om die reden bijvoorbeeld Hans van der Leeuw eredoctor geworden (waarbij ik als erepromotor mocht optreden). Hij had zijn universitaire studie scheikunde door de oorlog nooit afgemaakt, maar had als eminent

onderzoeker bij Oorlogsdocumentatie een grote reputatie opgebouwd. Misschien niet helemaal toevallig schreef juist deze Hans van der Leeuw in 1993 het 'Woord Vooraf' bij *Vernietigingskamp Sobibor*, ondertekend met Dr. A. J. van der Leeuw.

Ik had met Jules Schelvis en zijn publicaties natuurlijk een sterke zaak in de discussies over de toekenning van de eredoctoraten. Eigenlijk was iedereen direct overtuigd dat dit een schoolvoorbeeld was van iemand die een eredoctoraat verdiende. Dat het om een onderwerp van groot maatschappelijk, politiek en moreel belang ging, hielp ook. Daarmee was de vraag vooral: wanneer? Immers de concurrentie van andere sterke voordrachten was groot en de aantallen per jaar moeten beperkt blijven. Verdere rechtvaardigheid over de faculteit was en is een factor in te beslissingsproces. In 2007 was het zover. Het voorstel een eredoctoraat aan Jules Schelvis toe te kennen werd soepel aanvaard en breed toegejuicht. Ik werd als erepromotor aangewezen. En zo stond de uitreiking van dat eredoctoraat op de rol van de plechtige universitaire diësviering, met de hoogleraren in toga, op 8 januari 2008. Dat was als gebruikelijk een eigenlijk maar kort onderdeel van die diësviering, maar wel een hoogtepunt. Als erepromotor kreeg ik vijf minuten het woord voor wat formeel heet 'het bekend maken van de gronden waarop het eredoctoraat is verleend', meestal aangeduid als de *laudatio*. Vervolgens werden enkele voorgeschreven plechtige zinnen uitgesproken, de bul overhandigd en de kappe bij de eredoctor omgehangen. Vervolgens was de beurt aan de 'jonge (ere)doctor' voor enkele woorden van dank. Het was voor mij een uiterst bevredigend moment, omdat het zo volkomen gerechtvaardigd was. Jules heeft het

Foto: © Bert Nienhuis

ook met vreugde gewaardeerd als een oprecht blijk van erkenning in de universitaire wereld.

Mij lijkt geen betere afsluiting van mijn bijdrage aan dit boek over Jules denkbaar dan nu de tekst te laten volgen die ik bij die gelegenheid uitsprak, de *laudatio* dus, geschreven in de traditie van dit type plechtigheden.

“Het verleden verschijnt in het heden op uiteenlopende manieren, in vele vormen en met verschillende motieven en doeleinden, ook als het over de vervolging en vernietiging van de Joden in Europa (de Shoah) gaat. In de wetenschappelijk geschiedschrijving bijvoorbeeld gaat het om het beschrijven en analyseren van gecompliceerde historische gebeurtenissen die ‘toen’ plaats vonden en voortkwamen uit omstandigheden zeer verschillend van die van vandaag. Bij herdenkingen daarentegen gaat het om in herinnering roepen van, dikwijls door indrukwekkende persoonlijke herinneringen geschraagde, gebeurtenissen in één zeer betrokken perspectief, dat in het heden en voor de toekomst van belang wordt geacht. Historisch bewustzijn staat in een soms zeer ongemakkelijke verhouding naast dan wel tegenover collectieve herinnering. “Wat hebben we aan de waarheid als die ons hindert?” schreef een betrokkene ooit. Toch is het van groot belang dat beide – wetenschap en herdenking - niet als twee gescheiden werelden gaan functioneren. De verbindingen behoren

Foto: © Bert Nienhuis

open te blijven, al was het maar om te voorkomen dat wat wordt gezegd bij herdenkingen in strijd raakt met de resultaten van wetenschappelijk onderzoek,

Het werk van Jules Schelvis, die gisteren 87 jaar werd, is in dit verband van grote betekenis. Hij is meester op beide wapens. Zijn levensverhaal *Binnen de poorten* is een schitterend voorbeeld van zo'n indrukwekkend persoonlijk verhaal, dat dient om in brede kring en met het oog op de toe-

komst de herinnering aan de vervolging - en niet in de laatste plaats aan zijn nog jonge vrouw en haar vele familieleden die niet overleefden - levend te houden. Nooit Meer Sobibor! Zelf door toeval en geluk aan de massamoord ontkomen, bouwde Schelvis na de oorlog een nieuw bestaan op, een prestatie van formaat op zichzelf. Rond 1980 begon op basis van zijn al in 1945 gemaakte aantekeningen het schrijven en begonnen al die andere activiteiten ten dienste van het zoeken naar recht en gerechtigheid, steun aan lotgenoten en een betere wereld. Velen hebben Schelvis zo als een inspirerende persoonlijkheid leren kennen.

Dit alles behoort zonder twijfel tot het brede terrein van de collectieve herinnering. Maar in het kader daarvan groeide bij Schelvis ook het verlangen zo precies mogelijk te weten wat zich had afgespeeld in dat Sobibor, waarvan hij na enkele uren weer was weggevoerd. Het kamp was na de in bloed gesmoorde opstand van 1943 vernietigd. Slechts zeer weinigen hadden overleefd. Er was daardoor, anders dan over veel andere kampen, nauwelijks over Sobibor geschreven. Een intensieve en inventieve speurtocht volgde naar vele archieven en naar ooggetuigen, die geïnterviewd werden. Schelvis was geen geschoold historicus en hij had ook niet de ambitie tot wetenschappelijke verklaring, analyse of begrijpen te komen. Maar hij was wel een natuurtalent en hij wilde precies, ja heel precies weten. De nuchtere, geordende boekstaving van zijn bevindingen in 1993 leverde het eerste op grondig bronnenonderzoek gebaseerde en gedetailleerde boek over Sobibor op; een authentiek, samenhangend verhaal van een grillig verlopend en als zodanig onvoorspelbaar, maar achteraf wel verklaarbaar gruwelijk deel van het Europese verleden. Juist die wil om te weten zorgde voor veel meer dan een kroniek, een loutere opsomming van gegevens, na-

Foto: © Bert Nienhuis

melijk een relaas dat (meer impliciet dan expliciet) laat zien hoezeer de eigen dynamiek van het naar zijn aard hoogst gecompliceerde historisch proces als zodanig een grote verklarende waarde heeft. Schelvis heeft daarmee de historische wetenschap een grote dienst bewezen. Zijn indrukwekkend boek werd meteen breed als standaardwerk erkend en snel in het Duits en recent ook in het Engels vertaald. Het was van meet af aan ook duidelijk dat hij op dit boek had kunnen promoveren, ware het niet dat niemand daar toen aan dacht en dat hij daartoe volgens de reglementen niet bevoegd was. Het is dan ook niet meer dan vanzelfsprekend dat de Universiteit van Amsterdam nu van andere bepalingen van die reglementen gebruik maakt en Jules Schelvis vanwege zijn zojuist gememoreerde verdiensten voor de geschiedschrijving van de Shoah, in het bijzonder zijn zeer diepgaand onderzoek naar het vernietigingskamp Sobibor, het eredoctoraat toekent.”

Jules heeft er van genoten. Velen die hem na stonden waren er bij. De foto's die gemaakt werden laten iets van die atmosfeer zien en ook van de trivialiteiten van zo'n dag. Ook dat hoort erbij.

Foto: © Bert Nienhuis

HERINNERINGEN

]Herman van Rens[

“Ben jij ook student?” Jules Schelvis had zojuist (in 2008) een college gegeven aan de masterstudenten van de opleiding Holocaust- en Genocidestudies in Amsterdam. Als toen 62-jarige gepensioneerde huisarts had ik de eer deze opleiding te kunnen volgen, te midden van een groep sprankelende jonge mensen. Ik was oprecht ontroerd door het verhaal dat Jules had verteld: zijn eigen verhaal. Ik had hem tijdens het college ook een vraag gesteld: Was het bekend bij de Stichting Sobibor dat de goederentrein die op 11 mei 1943 uit Westerbork wegreed in de richting Sobibor voor een groot deel was gevuld met oudere veehandelaren, textielwinkeliers en slagers uit de perifere provincies van Nederland?

Bij een eerste oriënterend onderzoek naar de vervolging van de Joden in Limburg, dat ik samen met mijn echtgenote Annelies had gedaan, hadden wij geconstateerd dat de meerderheid van de Limburgse Joden ouder dan zestig jaar met die trein was gevoerd naar de plaats waar zij op 14 mei 1943 werden vermoord. Jules antwoordde dat dit feit hem tot dusver onbekend was, maar dat hij bezig was het uit te zoeken. Een bezoeker van de website had dezelfde vraag gesteld, en hij was die vragensteller nog een antwoord schuldig. Die schriftelijke vragensteller was ik zelf.

Mijn eerste gesprek met Jules persoonlijk vond een half uur later plaats bij de wasbakken, nadat wij beiden gebruik hadden gemaakt van de toiletten in het P.C.Hoofthuis in Amsterdam. Dat gesprek begon met de bovenstaande vraag of ik ook student was. Het was het eerste gesprek, maar er volgde er tussen 2008 en 2016 veel meer. Het laatste contact met Jules was postuum. Op 22 mei 2016 ontving ik uit handen van de voorzitter van de Stichting Sobibor de Rachel Borzykowskipenning, genoemd naar de in Sobibor vermoorde eerste echtgenote van Jules. Het was de laatste uitreiking van deze onderscheiding waartoe Jules persoonlijk opdracht had gegeven. Een grotere eer is nauwelijks denkbaar. De motivatie was de publicatie over het lot van de Limburgse Joden die mijn vrouw en ik hadden uitgebracht, en het feit dat wij het transport van 11 mei 1943 naar Sobibor een eigen gezicht hadden gegeven als het ‘Ouderentransport uit de provincie’.

Dit typeert Jules Schelvis. Hij had persoonlijk de slachtoffers van Sobibor een plaats gegeven in de herinnering van Nederland. Zozeer, dat zijn leven ongeveer was gaan samensmelten met de geschiedenis van de negentien treinen naar Sobibor. Hij had iedereen ondervraagd die iets aan zijn kennis op dit gebied kon toevoegen. Daarom was hij heel Europa doorgereisd om informatie te verzamelen over de Opstand van Sobibor op 14 oktober 1943. Daarom was hij aanwezig geweest bij de processen tegen de misdadigers. Hij wilde alles precies weten, in alle details. Het was zijn diepe overtuiging dat wij het aan de slachtoffers van Sobibor verplicht zijn om op zijn minst de gruwelijke waarheid te kennen, te onthouden en door te geven. Daarom ook wilde hij gretig alles weten over het 'Ouderentransport' van 11 mei 1943. Onthouden en doorgeven wat er is gebeurd, dat was ook zijn persoonlijke verplichting aan zijn jonge vrouw Rachel, aan zijn schoonouders, aan zijn beste vriend Leo de Vries. Ik zag Jules niet vaak emoties tonen, behalve wanneer hij sprak over Rachel of Leo.

Ter eervolle nagedachtenis aan zijn humanistische familie wilde hij de waarheid kennen en hij wilde gerechtigheid. Van de daders van deze duizendvoudige moord eiste hij dat zij openbaar kennis namen van hun daden; hij eiste als Nebenklager geen doodstraffen voor hoogbejaarde misdadigers.

Jules had een missie. Daarmee hebben mijn vrouw en ik kennis gemaakt toen we samen met hem Sobibor, Treblinka, Belzec, Izbica en al die andere plaatsen bezochten in Polen. Het was een onvergetelijke ervaring. Jules wilde het liefst vertellen, praten, uitleggen en daardoor mensen aan het denken zetten. Zijn favoriete gesprekspartners waren jonge mensen. In die gesprekken was hij op zijn best. Hij prikkelde ons om onze mening te geven en provoceerde daarna soms, door zijn eigen ervaringen er tegenover te stellen. Scherp herinner ik mij een liefdevol, en een beetje plagerig, gesprek dat hij had met een jonge vrouw die orthodox christelijk was opgevoed en zich daar niet los van kon maken. Zij was geëmotioneerd en oprecht verontwaardigd over wat in Sobibor was gebeurd en vertaalde dat in religieuze termen. Jules liet haar geduldig uitpraten, luisterde scherp en vroeg toen alleen: "Geloof jij echt dat jouw God dat allemaal heeft gezien?" Bij elke reis waren

ook Duitse en Poolse mensen aanwezig. Met overgave ging Jules met hen in gesprek; meestal ging het over bij hen levende gevoelens van schaamte en schuld. Het is typerend voor Jules Schelvis dat hij deze gevoelens begreep, waardeerde, maar ook tegensprak.

Bijzonder waren ook zijn 'dagsluitingen' tijdens de reis. Na een uiterst inspannend en emotioneel dagprogramma was Jules degene die zei: "Kom, nu een biertje!". En hij nam de arm van één van de reisgenoten en leidde ons in Lublin de heuvel op naar een hem bekend café. Deze manier van herdenken is een voorbeeld voor Annelies en mij, nu wij zelf herdenkingsreizen organiseren.

Bij mijn afstuderen als historicus had ik Jules uitgenodigd. Tot mijn grote verrassing was hij aanwezig. Ik durfde toen de conclusie trekken dat niet alleen ik hem inspirerend vond, maar dat hij ook mijn werk waardeerde. Hij ging na de examenuitslag met ons mee. Voor onze familie, mijn kinderen en mijn talloze Limburgse broers en zusters, hadden wij in een Amsterdams restaurant een maaltijd geregeld. Iedereen in de familie praatte met Jules en iedereen was onder de indruk. Hij vroeg honderduit, over de Joodse jongen die in het huis van mijn grootvader de oorlog had overleefd en over de zorgen die Limburgse pluimveehouders hebben om in de eenentwintigste eeuw economisch het hoofd boven water te houden. Jules was toen al geen grote eter meer. Terwijl iedereen zijn bord bijna leeg had gegeten, ging de deur open en kwam een meisje binnenlopen. "Herman, kijk eens, ken je haar?" Ik kende haar niet, maar toen ik weer voor mij keek, lag driekwart van de biefstuk van Jules op mijn bord.

Annelies en ik bezochten regelmatig de bijeenkomsten van de Stichting Sobibor. Hoogtepunt was dan steeds het gesprekje met Jules. Wij kwamen steeds meer onder de indruk van deze kleine man, van zijn kennis, zijn doorzettingsvermogen, zijn werklust, maar ook van zijn mildheid en zijn humor. Ik was buitengewoon vereerd dat Jules bij mijn promotie in maart 2014 in Amsterdam één van de leden van de hooggeleerde commissie was. En niet zomaar een lid, maar iemand die mijn proefschrift haarfijn had gelezen en daar kritisch vragen over stelde. Opnieuw waren dat vragen over het 'Ouderentransport' van 11 mei 1943. Want het was belangrijk dat precies vast te leggen voor de eeuwigheid.

In de periode van augustus tot december 1942 werden treinen die van Westerbork op weg waren naar Auschwitz tot stilstand gebracht in het stadje Cosel in Silezië. Duizenden jongens en mannen werden daar met geweld van hun gezinnen gescheiden en overgebracht naar Joodse werkkampen. De overgrote meerderheid van hen bezweek in die kampen. Van de meesten is niet bekend waar en wanneer zij overleden. In de burgerlijke stand staat hun overlijden vermeld op een fictieve datum 'ergens in Midden-Europa'. In de literatuur is slechts weinig aandacht besteed aan deze groep slachtoffers van de Shoah. Wij hebben activiteiten ontplooid om hen de plaats te geven in de herdenkingscultuur, die hen toekomt. Op het station van Cosel, de plaats van de selecties, staat nu een monument voor hen. Dat is mede mogelijk gemaakt door het geldbedrag dat was verbonden aan de Rachel Borzykowskipenning. Op 3 april 2016 waren wij met een TV-ploeg in Silezië om een documentaire te maken over de Coseltransporten. Toen bereikte ons het nieuws van het overlijden van Jules. De dood komt altijd te vroeg, zelfs als je zo oud mag worden als hij. Wij, met vele anderen, blijven toch een beetje verweesd achter. Wij hebben Jules herdacht in Polen, in dankbaarheid voor wat hij ons heeft geleerd. Dat konden we niet doen in Sobibor, want dat was te ver verwijderd van ons werkterrein. In Bunker II, das weiße Haus, de 'primitieve gaskamer' van Birkenau, werden op enkele vierkante meters tienduizenden Nederlanders vermoord. Dat leek ons de juiste plaats om Jules te herdenken.

ZOG NIT KEYN MOL, AZ DU GEYST DEM LETSTN VEG

]Jacques Barth[

Never say this is the final road for you,
Though leaden skies may cover over days of blue.
As the hour that we longed for is so near,
Our step beats out the message: we are here!

zog nit keyn mol, az du geyst dem letstn veg,
khotsh himlen blayene farshteln bloye teg.
kumen vet nokh undzer oysgebenkte sho,
s'vet a poyk ton undzer trot rot: mir zaynen do!

Foto: © Jacques Barth

Mijn beste rebelse Jules,

Ja, je kijkt er misschien wat vreemd vanop dat ik je zo in het openbaar noem. Maar nu je naar een onbereikbaar station, verderop, bent vertrokken mogen anderen best weten: naast alles wat je was, was je ook rebels.

Onze sporadische contacten waren intens. Jij, die schijnbaar braaf Joodse assimilant en ik, de zoekende orthodoxe Jood. Jij die al zoveel deed ter bevordering van tolerantie en de herinnering aan Sobibor en Shoah en ik die daarin voor mezelf ook een toekomst zag.

Jules, wat zegt jouw keuze voor dat partizanenlied op de crematie eigenlijk? Dat het Jiddisch, de taal van de Oost-Europese Joodse arbeiders, het lied tegen de gevestigde orde, verre te verkiezen valt boven dat stijf Hollandse Jodendom? Dat je misschien wel aangepast kunt zijn maar dat je toch echt die ellendige vernietigings- en concentratiekampen kon overleven door op de juiste momenten een rebel te zijn?!

Wat moeten we toch denken over al je tochten door het Holocaust-landschap? Over al je belevenissen? Van de dingen die je vooral niet vertelde, maar waarvan je wel, via de achterdeur van de muziekuivoering in de Westerkerk, enige inkijk verschaftte? Je glunderde toen de koning jou een hand gaf en de NOS opnames maakte. Jouw schaarse woorden zinderden. Ik nam mijn oudste dochter mee naar het Vredespaleis, want ook zij moest dit meemaken, beleven.

Je vertelde over de terugkomst, over de ontvangst na de concentratiekampen. Hoe je in 1945-46 net als iedere andere Hollander in de rij moest staan voor de uitreiking van voedsel. Toen je hardop zei dat je eigenlijk 'op' was, werd je toegesnuwd dat het in Nederland ook verschrikkelijk moeilijk was geweest en je hield daarna je mond maar.

In 2014, tijdens de lunch van het Auschwitz comité in Casa400, vertelde ik over mijn plannen om een studie te doen naar de mate van overerving van het Shoah trauma op de kinderen en kleinkinderen van overlevenden. Je was geïnteresseerd en vroeg of DNA onder langdurige stress kan veranderen. 'Is dat dan nog niet uitgezocht?', vroeg je? Nee Jules, helaas nog steeds niet.

Jij gaf aan dat je je sterk wilde maken voor die studie en ik trad toe tot het bestuur van de Stichting Sobibor, jouw paradepaardje. Je maakte me duidelijk dat de Stichting Sobibor vrijdenkers en rebel-

len nodig heeft om het goede te doen. 'Dode Joden, daaraan heb niet zoveel meer aan', zei je. Vooral geen heilige zijn, niet braaf afwachten, maar doortasten. Je was to the point, 'niet zomaar meewerken', 'niet enkel de Hollandse of Hollands Joodse wereld volgen', maar 'een beetje als een rebel onder de oppervlakte blijven.'

Jules, je blijft een inspiratiebron: behendig opererend en kanaliserend. Held voor de niet-joodse gemeenschap die je lintjes verschaftte, die in de Tweede kamer applaudisseerde, je een staande ovatie gaf, terwijl je vanaf de publieke tribune neerkeek. Talloos zijn de interviews met jou in dag- en weekbladen, op radio en televisie. In Amstelveen is inmiddels zelfs een straat naar je vernoemd. Leerlingen en studenten luisterden ademloos. Toch ook na de Shoah nog een gezegend leven. Het leven en de goede werken gaan verder, niet alleen in de Stichting Sobibor en je boeken, maar in de daden van iedereen die je kon, en hopelijk nog altijd kan, horen.

VOEGT HET IETS TOE?

Foto: © Ronald Huffener

]Jan Vermaning[

Stel jezelf altijd de vraag: “voegt het iets toe...?” In het voorjaar van 2012 bracht ik een bezoek aan het Joods Historisch Museum te Amsterdam. In de hoedanigheid als voorzitter en projectleider van de stichting Nationale Herdenking Joure was ik op zoek naar afscheidsbrieven en notities van gedeporteerden uit Nederland die in de jaren 1943 en 1944 richting vernietigingskampen in Duitsland en Polen werden

‘vervoerd’. Vlugge handschriften en notities welke door de kieren van de wagons nog op Nederlands grondgebied werden gedropt. Deze bijzondere en emotionele ‘brieven’ wilde ik gebruiken (en laten voorlezen) tijdens een herdenkingsconcert waarbij het Nationaal Symfonisch Kamerorkest het Requiem van Gabriel Faure zou uitvoeren. Het was een indrukwekkende zoektocht tussen alle verzamelde overleveringen. Het feit dat deze brieven voor velen wellicht de allerlaatste woorden op papier moeten zijn geweest...

Na afloop sprak ik met de dienstdoende medewerker en raakten we in gesprek over een idee welke ik al enige jaren in mijn hoofd had, namelijk een soort ‘familievoorstelling c.q. concert’ op basis van een autobiografie van een overlevende van de Holocaust. De naam Jules Schelvis viel al gauw. Ik had nog niet eerder van Jules gehoord en ging bij thuiskomst meteen het internet op. Daar vond ik gegevens (oprichter van de Stichting Sobibor) die mij in contact konden brengen

met deze 'kleine' doch imposante man. Via via kreeg ik een mailadres en surfde ik mijn verzoek tot kennismaking richting het westen. Een dag later ging de telefoon, Jules was nieuwsgierig naar mijn plannen en twee weken later zat ik bij Jules (en zijn vertrouweling en begeleidster Rozette Kats) op de bank in Amstelveen. Om het ijs te breken had ik een (achteraf ietwat te imposante) mand lekkernijen vanuit Friesland voor hem meegebracht. Pas op de terugreis legde ik een bizarre link met de hongerwinter, toen vele Nederlanders naar het Friese platteland trokken voor voedsel en onderdak. Totaal onbewust deed ik nu het tegenovergestelde... Het was een geweldige onuitwisbare eerste ontmoeting. Ik exposeerde mijn wilde plannen met dit en dat, zus en zo...waarbij ik wel moet vermelden dat Jules alles geweldig en prachtig vond, maar mij veel later te kennen gaf behoorlijk sceptisch te zijn geweest. Hij vond mij een beetje 'druk'...Toch genoot hij zichtbaar van mijn drive en passie. Een drive die gebaseerd is op het familieverleden van mijn grootouders en ouders. De ouders van mijn moeder hadden op de boerderij onderduikers en mijn moeder ging vaak op pad met 'boodschappen' voor het verzet. Een onschuldig meisje was toch niet verdacht? De ouders van mijn vader zaten bij het plaatselijke verzet en hadden o.a. het wapendepot her en der verstopt in hun huis. Mijn vader werd enkele jaren als arbeitseinsatz 'ingezet' in Duitsland. Zij hebben op hun beurt de nodige spanning en stress ervaren en hebben dat hun hele leven met zich meedragen. Uit respect en trots voor hun deel van verzet, probeer ik het item 'opdat we niet vergeten' op diverse manieren maar vooral educatief actueel te houden. Zoals beloofd zou ik een en ander op papier zetten en Jules mijn plannen mailen. Het plan bevatte namelijk een 'familieconcert' met tekst, beelden en muziek, met daaraan gekoppeld een lespakket voor de jeugd en komende generaties.

Muziek bleek voor Jules zelfs een manier van overleven te zijn geweest. Immers, met zijn vriend Leo de Vries gaven ze elkaar muzikale raadseltjes om de geest scherp te houden, om depressies te overwinnen en om te 'vluchten' (al was het maar heel even) uit de schrikbarende realiteit. Zelf zat ik vol adrenaline en werkte de plannen uit. Mijn plan was om tijdens het lustrumjaar (2015) een en ander daadwerkelijk te willen uitvoeren, immers er moest heel veel werk worden verzet. Door het jaar 2015 zette Jules resoluut en snel een streep. Daar waar ik absoluut niet aan had gedacht, was het feit dat Jules zelf de spreker van de tekst zou zijn. Zelf dacht ik dat ik dat niet van hem zou

kunnen vragen, hij is toch immers een 'oude' man van 91 jaar?! Dat zou toch te persoonlijk en te emotioneel worden? Jules verraste mij volledig door de opmerking "wanneer wé dit volgend jaar willen uitvoeren, moeten we wel snel aan de slag gaan...(ik word ook een jaartje ouder en in 2015 ben ik 94!). Het bleek één van de geweldige karaktertrekken van Jules te zijn, doorpakken!

2013 was het zover, onze serie van 6 concerten werd een feit. In alle gewesten van Nederland gaven we concerten. De eerste bezoekersaantallen vielen tegen, maar naarmate het project (landelijke) bekendheid genoot stroomden de zalen vol en was men een en al oor voor Jules' levensverhaal. Het project 'er reed een trein naar Sobibor' kreeg vervolgcconcerten, uitverkochte zalen, media-aandacht, een buitenlandse tournee (Duitsland en Polen) en tenslotte een allerlaatste optreden in het Vredespaleis in Den Haag, daar waar juist het internationale recht wordt gesproken. Dit optreden werd door de NPO geregistreerd en uitgezonden op de tv. De voorbereidingsperiode was eentje van vele versies, elke keer wanneer ik dacht in de buurt te zijn van een afgerond script, paste Jules het een en ander toch weer aan. Het was een perfectionist die geen genoegen nam met half werk. Het zal daarom ook zijn dat zijn boeken over het vernietigingskamp Sobibor zo gedetailleerd beschreven zijn. Het kwam zelfs nog op de concerten voor dat ik, meelezend met het script in mijn partituur, voor nieuwe verrassingen kwam te staan. Een enkele keer raakte ik lichtelijk in paniek omdat de voorgelezen passage in de verste verte niet leek op hetgeen ik mee zat te lezen. In dat opzicht liet Jules een soort eigenwijsheid zien waar ik mijzelf toch ook helemaal in kon herkennen. In die zin klikte het ook tussen ons. In de jaren dat we elkaar leerden kennen ontstond een bijzondere hechte vriendschap, eentje waarbij we elkaar soms over en weer echt konden zeggen wat ons op het hart lag. Maar ook de zachte, broze en kwetsbare kant hebben we van elkaar gezien.

Ik herinner mij precies die keer dat we, zittend in de woonkamer van zijn bescheiden ingerichte appartement, aan de met documenten bezaaide tafel zaten en we de teksten van Jules voorzagen van gepaste muziek. Dat waren de meest diepe momenten waarop ik Jules 'anders' zag. De uitstraling van zijn ogen veranderde bij de klanken uit de geluidsboxen. Jules vertelde mij met tranen in zijn ogen dat hij de beelden van zoveel jaren terug weer voor zich zag... de stilte was

oorverdovend! Ook het moment na onze voorstelling in Berlijn was een 'pijnlijke'. Jules die het hele levensverhaal per se in het Duits wilde voordragen! Hij die in de oorlogsjaren alle commando's in het Duits opgedragen kreeg, wilde zijn verhaal in diezelfde taal brengen aan de talloze aanwezige Duitse gasten in de kerk. Een enorm sterk staaltje van moed moet ik zeggen. Jules deed dat met een ongekende kracht, maar moest na afloop de spanning die dat met zich meebracht toch met een ontlading bekopen. Terwijl ik Jules ondersteunde naar de 'solistenkamer' begon hij al te breken en buiten het zicht van het publiek hebben we samen een behoorlijk potje zitten janken en elkaar stevig vastgehouden. Jules fluisterde "dit hebben we maar weer mooi geflikt Jan".

Humor en relativeren kon Jules als de beste. Ook zelfspot mocht er zijn. Bewonderenswaardig en wat me vooral bijgebleven is, was Jules' humanistische kijk op het leven en de kunst om uit te gaan van het goede in ieder mens. Een andere fijne herinnering, welke voor mij nog steeds fungeert als een soort voorbeeld is: 'jezelf blijven'. Jules was Jules, maakte zich niet druk om de soms overdreven belangstelling die anderen in hem hadden. Denk dat menigeen wel een haar van zijn hoofd wilde trekken om het te bewaren als een soort relikwie. Jules was bijzonder, dat zeker, maar bleef toch ook de gewone man. Een gewone man die door wonderbaarlijke spelingen van het lot, wijsheid, doorzettingsvermogen en eigenzinnigheid zijn weg vond. Nooit opgeven, altijd doorgaan, niet de kop laten hangen, je weet maar nooit, positief blijven denken.

Het laatste concert van de tournee in 2014, waarbij de première ervan in Amsterdam plaatsvond met als gast Koning Willem Alexander, vond plaats in Lublin (in de buurt van het vernietigingskamp Sobibor). Wederom las Jules zijn tekst in het Duits voor. Deze keer was nog beladener, omdat we overdag met de hele cast een bezoek brachten aan het vernietigingskamp Sobibor. Dit 'bezoek' heeft denk ik alle musici wel veranderd. Je kunt jezelf geen voorstelling maken van de afschuwelijke taferelen die zich daar moeten hebben afgespeeld. Alleen Jules, zag het allemaal weer voor zich... Iedereen was geschokt en toen we om de asheuvel liepen en even later stilstonden om met elkaar de slachtoffers te gedenken, be kroop een ieder een gevoel van leegte en verdriet. Met elkaar stonden we genageld aan de grond en boden sommigen troost aan elkaar. Met dat gevoel

van onmacht stapten we later weer terug in de bus. Totale stilte... Jules viel al snel van vermoeidheid in slaap.

Het leek wel de stilte van het kamp zelf, waar (hoe bizar het ook was) in de bossen en moerassige omgeving geen enkele vogel was te bekennen, laat staan te horen. Alles en iedereen zweeg... Dit gevoel nam iedereen mee en het orkest klonk 's avonds als nooit tevoren, zo innemend, prachtig en bijna hemels... Later die avond bleek dat Jules ook 'de knop weer om kon zetten' en dronken we met iedereen een borrel in de foyer van het hotel. We klonken op de prachtige tournee, de geweldige inzet van iedereen en natuurlijk op, de inmiddels in ons hart gesloten, Jules.

Foto: © Ronald Huffener

Na het laatste concert van zes concerten in 2013, nog enkele concerten in 2014 (in Nederland) en de tournee (nog eens drie uitvoeringen) zei Jules steeds dat het wel genoeg was. Hij was moe, had al zoveel lezingen en nu concerten gedaan dat het mooi was geweest. Toch moest het mooiste voor hem nog komen. Een allerlaatste concert in de stad Den Haag, in het Vredespaleis waar internationaal recht wordt gesproken. Het zou toch mooi zijn dat nog voor elkaar te krijgen? En het is ons gelukt! Op 2 maart 2015 traden we op in een propvol Vredespaleis, omringd door vele camera's van de NPO. Deze laatste voorstelling met de boodschap die steeds uit Jules mond klonk "wanneer ik er niet meer ben, vertel het uw kinderen en zij aan hun kinderen, opdat we nooit mogen vergeten...". Jules deed dat met alle energie die hij nog in zich had. Hij was inmiddels een 'gebroken' man, de leeftijd maar ook het vertellen over de gebeurtenissen raakten hem diep. Iedereen was weer onder de indruk van zijn onuitputtelijke kracht en doorzettingsvermogen. Na het ovationele applaus, alsof Jules een irontriatlon had gelopen, strompelde Jules samen met mij richting kleedkamer. Daar aangekomen zat een gebroken man in een ogenschijnlijk te grote rechtersfauteuil. Met trillende hand nipte Jules aan een glaasje water en zei "het zit erop, maarrrrr je weet maar nooit, want het bloed kruipt waar het niet gaan kan...". Ik heb Jules nog wel eens gevraagd wat het met hem deed, wanneer iedereen hem zo adoreerde. Jules zei dat hij daar altijd kalm onder bleef en vervolgde met: Jan, bij alles en iedereen wat er op jouw pad komt, moet je jezelf de vraag stellen: "wat voegt het toe aan jouw leven...."

UNVERGESSLICHE MOMENTE

]Jana Müller[

In den unvergesslichen Momenten in Deutschland, den Niederlanden und Polen, die Jules und ich gemeinsam verbracht haben, spielte Sobibor natürlich eine zentrale Rolle. Wir teilten das Bemühen um die Erinnerung an die Opfer und manchmal teilten wir auch die Trauer, die uns übermannte. Schreiben möchte ich jedoch über andere Erinnerungen an Jules, die mich ebenso bis heute begleiten.

Wenn ich Musik von Gustav Mahler höre oder Bilder von Marc Chagall sehe, denke ich an Jules. Nun bin ich kein Experte klassischer Musik, wie Jules es war, kann aber Mahlers Musik durchaus genießen. Chagalls Bilder begleiteten mich, u.a. in Form jährlicher Kunstkalender, schon bevor ich Jules begegnete. Schnell entdeckten wir diese gemeinsame Leidenschaft. Anders als Jules verfüge ich leider nicht über malerisches Talent und bin somit nur ein Kunstbetrachter. Als ich ihn zum ersten Mal zu Hause besuchte, fühlte ich mich in seiner Wohnung gleich sehr wohl. Das lag einerseits natürlich an Jules Persönlichkeit, andererseits aber auch an den Bildern, die die Wände zierten, denn mit viel Leidenschaft malte Jules nach Vorlagen von Chagall. Eines meiner Lieblingsfotos entstand an dem Tag, an dem Jules die Ehrendoktorwürde der Universität Amsterdam verliehen wurde. Im Hintergrund sind „Schelvis-Chagall-Bilder“ zu sehen.

Während eines anderen Besuchs zeigte Jules meinem damaligen Kollegen Jens Jesiolkowski und mir das Amsterdam seiner Kindheit und frühen Jugend. Jens, mit dem Jules die Leidenschaft für Technik teilte, hielt die Stationen mit der Kamera fest. Am Geburtshaus angekommen, kam Jules mit einem Studentenpaar ins Gespräch. Als diese hörten, worum es ging, klingelten sie bei ihrem Nachbarn, der in der ehemaligen Wohnung der Familie Schelvis lebte. So konnten wir sogar hinein. Jules war so glücklich, uns den Ort seiner Geburt zeigen zu können. Ein wirklich intensiver und schöner Moment, den wir zusammen hatten und an den ich während der Trauerfeier im April 2016 voller Dankbarkeit, ihn erlebt zu haben, denken musste.

Abschließend ich an einem Beispiel auf Jules humorvolle Seite eingehen. Während eines Aufenthaltes

in Dessau besuchte Jules ein Mahler Konzert im Anhaltischen Theater. Ich hatte ihm erzählt, dass die Eröffnung des Theaters 1938 in Anwesenheit von Hitler und Goebbels stattgefunden hatte. Nach dem Konzert verkündete Jules: „Nun ist der Ungeist dieser Herren aus dem Theater vertrieben, denn heute waren mindestens zwei Juden anwesend: ich und der Geist von Mahler!“ Noch heute muss ich darüber lächeln, wenn ich in dem Theater eine Aufführung besuche oder daran vorbeikomme.

Jules war ein vielseitiger und zielstrebigere Mensch. In der Öffentlichkeit wurde er vor allem als Überlebender wahrgenommen. Natürlich hatte der Holocaust ihn geprägt, aber sein Grundgerüst war die humanistische Erziehung durch seine Eltern. Für mich persönlich war Jules Schelvis nicht nur ein Überlebender und Zeitzeuge, mit dem ich zusammenarbeitete, er war auch ein Freund.

In Dankbarkeit.

Foto: © Alternatives Jugendzentrum Dessau

Tijdens onvergetelijke momenten in Duitsland, Nederland en Polen, die Jules en ik samen hebben doorgebracht, speelde Sobibor natuurlijk een centrale rol. We deelden de zorg om de herinnering aan de slachtoffers en menigmaal deelden we ook het verdriet dat ons overmande. Maar ik wil echter over andere herinneringen aan Jules schrijven die me evenzeer tot aan vandaag begeleiden.

Wanneer ik muziek van Gustav Mahler hoor, of de schilderijen van Marc Chagall zie, moet ik aan Jules denken. Ik ben echter geen expert in klassieke muziek zoals Jules dat was, maar ik kan zeer genieten van de muziek van Mahler. Het werk van Chagall zag ik dagelijks, onder andere in de vorm van een jaarlijkse kunstkalender. En dat was zelfs al voor onze eerste ontmoeting. Toen die plaatsvond ontdekten we al snel onze gemeenschappelijke passie, maar anders dan Jules bezit ik geen talent om te schilderen en ben daardoor slecht een observant van de kunst.

Bij het eerste bezoek aan hem thuis, voelde ik me bij hem zeer op mijn gemak. Dat kwam enerzijds natuurlijk door de persoonlijkheid van Jules, en anderzijds door de schilderijen die er hingen. Want met een grote hartstocht schilderde Jules naar voorbeelden van Chagall en die schilderijen hingen daar. Een van mijn lievelingsfoto's werd gemaakt op de dag dat Jules zijn eredoctoraat kreeg op de Universiteit van Amsterdam. Ook op de achtergrond van deze foto zijn de „Schelvis-Chagall-schilderijen“ te zien.

Tijdens een ander bezoek toonde Jules mijn toenmalige collega Jens Jesiolkowski en mijzelf het Amsterdam uit zijn kindertijd en zijn vroege jeugd. Jens, die met Jules een passie voor de techniek deelde, legde de locaties met de camera vast. Bij zijn geboortehuis aangekomen raakte Jules met enkele studenten in gesprek. Toen zij hoorden waarom wij daar waren, belden ze bij de burens aan die in het huis dat ooit aan de familie Schelvis behoorde woonden. We mochten zelfs naar binnen. Jules was zo blij om ons zijn geboortehuis te tonen. Een prachtmoment dat we samen hadden en een moment waaraan ik vaak terug dacht bij zijn overlijden in 2016.

Afsluitend wil ik een voorbeeld geven van de humorvolle kant van Jules. Toen Jules een keer in Dessau was bezocht hij een concert van Mahler in het Anhaltischen Theater. Ik had hem verteld dat de opening van dit theater in 1938 in de aanwezigheid van Hitler en Goebbels had plaatsgevonden. Na het concert zei Jules: „Nu zijn de demonen van deze heren uit het theater verdreven, want vandaag waren er minstens twee Joden aanwezig; ik, en de geest van Mahler!“ Tot op de dag van vandaag moet ik om die opmerking glimlachen als ik bij een voorstelling in dat theater ben of wanneer ik er langs kom.

Jules was een veelzijdig en doelbewust mens. In het openbaar werd hij vooral als overlevende gezien. Natuurlijk heeft de Holocaust hem getekend, maar zijn basis was de humanistische opvoeding van zijn ouders. Voor mij was Jules niet alleen een overlevende en een getuige, waarmee ik veel samenwerkte, maar hij was vooral een vriend.

In dankbaarheid.

IN MEMORIAM JULES SCHELVIS

Amsterdam 7 januari 1921 - Amstelveen 3 april 2016

]Jeannette Klusman[

Een jeugd in Amsterdam

Kort na zijn dood ben ik Jules' boekje Een jeugd in Amsterdam gaan herlezen. Het gaf een tegenwicht aan zijn definitieve afwezigheid en aan de zeventig jaar slagschaduw van de moord op de Europese Joden over zijn leven. Hier is weliswaar de negentigjarige Jules aan het terugblikken, maar tegelijk spreekt er een levenslustig, slim en eigengereid kereltje. We zien zijn sociaaldemocratische ouders, we maken de crisis mee, we eten met de humanistische Joodse Schelvissen met pesach de matzes in vele varianten. We begrijpen waarom Jules, niet zo'n goede keeper, liever niet voetbalt en gaat zwemmen bij de Watervrienden van de AJC, de Arbeiders Jeugd Centrale. En natuurlijk wordt het ook in dit boekje oorlog en lezen we over de ondergang, samengebald in de deportatie naar Sobibor, samen met zijn twintigjarige vrouw Rachel die daar meteen na aankomst vermoord wordt. Maar hier is de Jules van vóór Sobibor, de Jules die had kunnen uitgroeien tot wat niet allemaal - als niet. STOP.

Maar hier is ook al de Jules die de Jules werd 'die alles overleefde en alles opschreef' - een prachtige omschrijving van Louis Velleman. In de vernederde en geslagen dwangarbeider Jules uit het Szkolna-kamp zit nog de kleine Jules die door een kwaadaardige schoolmeester in het turfhoek wordt opgesloten en zich daar met humor en slimheid groot houdt.

Gelukkig is dat toch niet wat het boekje interessant en om van te houden maakt. Dat is het herkennen van een mens die zoveel afschuwelijks heeft doorstaan, die zoveel en zovelen ten onder heeft zien gaan en die toch niet verbitterd is geworden, maar in tegendeel nog veel van zijn oorspronkelijke belangstelling, liefde voor het leven en behoefte om vergankelijke zaken vast te leggen heeft behouden.

Jules' verhaal

Er is Jules wel eens verweten 'dat hij met Sobibor naar bed gaat en ermee opstaat.' Misschien was dat wel zo, maar dan is het nog geen reden tot verwijt. Interessanter is te pogen te achterhalen hoe hij de kampen wist te overleven en hoe hij later dat overleven in zijn leven heeft geïntegreerd. Behalve dat Jules af en toe ook een beetje geluk had, heeft hij in mijn ogen kunnen overleven dankzij intelligentie, kennis, intuïtie en durf. Dankzij zijn levenslust, zijn zachtmoedige doorzettingsvermogen, zijn praktische geest en praktisch kunnen. Daarnaast zijn humor, timing, doelgerichtheid, een evenwichtig en aardig karakter en vermoedelijk een taai gestel. Een combinatie van eigenschappen en kwaliteiten om jaloers op te zijn, ook zonder oorlog en massamoord. Alleen was het wel Jules zelf die onder de meest inhumane en gevaarlijke omstandigheden deze eigenschappen wist te benutten.

Op het laatst van zijn leven was Jules een beetje publiek eigendom geworden. Wie zich de laatste jaren door de media over de moord op de Nederlandse Joden heeft laten informeren, heeft het verhaal van Jules Schelvis gehoord. Hij was de man die niet meteen na aankomst van de deportatietrein in Sobibor is vermoord, maar die door spontane slimheid en een beetje bravoure bij een groep van 80 jonge mannen mocht horen die de SS voorbestemd had om gedurende korte tijd zware dwangarbeid te verrichten. De meesten van hen stierven binnen een maand aan uitputting en uithongering of werden alsnog door de nazi's vermoord. Jules en de Amsterdammers Leo de Vries en Joop Wins, net als Jules uit het drukkersvak, overleefden niet alleen het eerste gruwelijke turfstekerskamp, maar kwamen met wat geluk en veel durf in het getto van Radom in Midden-Polen terecht. Dat getto was al "geruimd", de oorspronkelijke Joodse bewoners waren door de nazi's gedeporteerd en vermoord. In het heringerichte getto vestigde het SS-bedrijf Osti een drukkerij. Daar werkten die drie Holländer drie maanden lang onder uiterst uitzonderlijke omstandigheden. Want zij en een honderd anderen, voornamelijk Poolse Joden, hadden vrij behoorlijke behuizing en genoeg te eten, voornamelijk omdat de SS zwarte handel tussen de Joden in het getto en Polen buiten het getto oogluikend toestond. Na drie maanden werd het getto in november 1943 plotseling met veel geweld ontruimd en begon voor Jules en zijn vrienden de zeer zware tijd tot aan de bevrijding.

Leo de Vries, jeugdvriend van Jules naar wie Jules' zoon Leo heet, heeft die bevrijding niet gehaald. Toen Jules eind juni 1945 moederziel alleen weer in Amsterdam terugkeerde, had hij niet alleen meerdere kampen overleefd, maar ook de selectie binnen de poorten van Auschwitz en daarna de ongekend zware ontberingen van de dwangarbeid in twee kleinere en onbekende kampen in Zuid-Duitsland. Hij werd tenslotte, zwaar ziek en verzwakt, op 8 april 1945 in Vaihingen in de buurt van Stuttgart bevrijd door het Franse leger.
Het bijzondere aan Jules

Wat maakte Jules zo bijzonder? Het was niet alleen zijn levensverhaal, het was vooral de manier waarop hij zelf dat verhaal is gaan vertellen. Zijn verhaal viel in zijn feitelijkheid te reconstrueren door iedereen die er open voor stond. Jules wilde dat Sobibor niet vergeten zou worden. Sobibor, het gruwelijke vernietigingskamp, een kamp des doods dat uitsluitend en alleen bestond om Joden te vernietigen, door vergassing te vermoorden. In Sobibor werd Jules' 20-jarige vrouw Rachel Borzykowski met haar hele uit Polen afkomstige familie vermoord. Samen werden Rachel en Jules opgepakt en gedeporteerd, vanuit Westerbork in drie dagen in een veewagon naar Sobibor bij de oostgrens van Polen. Dat zijn zeer verkort weergegeven feiten, waaraan Jules zich wilde houden, zoals hij altijd zei. Daarnaast is er zijn persoonlijke verhaal. De euvele moed - Jules' woorden - die nodig was om een SS'er aan te spreken maakte dat hij bij die 80 anderen belandde, die net als hij kort tevoren uit de veewagen waren geranseld. Mannen en vrouwen waren al gescheiden, alles ging snel en bijzonder ruw, Rachel en hij waren elkaar uit het oog verloren. Volgens de SS zouden de dwangarbeiders en de achterblijvers in Sobibor elkaar in een paar dagen terugzien. Het klinkt gruwelijk ongepast, maar je zou Rachel Jules' muze kunnen noemen. Zij was zijn jonge liefde, ze waren verliefd en trouwden snel, juist omdat het leven onder de Duitse bezetter voor Joden zo onzeker was. Ze woonden bij Rachels grootouders in de nauwe Amsterdamse Manegestraat, zijstraat van de Nieuwe Kerkstraat met zijn vele Joden en het Russensjoeltje. Daar werden ze weggehaald. Hun korte gezamenlijke leven stond in het teken van pogen te overleven, Jules heeft nog vrij onlangs aan de jonge onderzoekster Kim Oskam verteld dat ze niet toe kwamen aan de onbezorgdheid die hoort bij een jong stel dat in elkaar opgaat.

Ik heb Jules geen één keer over Sobibor horen spreken zonder dat hij Rachel - Chel - noemde. Hijzelf zei dat hij iedere keer dat hij vertelde hoe en waar hij haar voor het laatst gezien had, aangedaan was. Als je hem een beetje beter kende, merkte je dat aan een kort aanhouden, een lichte aarzeling in zijn stem. Nooit aan grote woorden. Hoe kun je meer dan zeventig jaar je vermoorde vrouw trouw blijven? Door haar nagedachtenis te eren zonder vals sentiment. Voor Jules begon dat al in de kampen; hij vertelde dat je niet moest denken dat hij tussen juni 43, toen zij gedeporteerd werden, en voorjaar 45 voortdurend aan Rachel dacht. Hij was met andere zaken bezig, met overleven. Maar 's avonds dacht hij aan haar en hij was radeloos als hij niet meer wist hoe ze er uit zag.

In 1946 leerde hij Jo Leevendig kennen, zij werd zijn tweede vrouw, de moeder van hun twee kinderen. 'Niets menselijks is mij vreemd', zei en schreef hij over hun kennismaking, alsof hij vragenstellers vóór wilde zijn. Wat zou je Jules moeten vragen, mogen vragen over het feit dat hij na Rachel ook van Jo heeft gehouden? Eens kreeg hij de vraag waarin de twee vrouwen van elkaar verschilden. Zonder enige merkbare aarzeling antwoordde Jules: 'In de eerste plaats was de één Jodin en de ander niet.' Vervolgens kwam er geen 'in de tweede plaats'. Oftewel: dat gaat je niks aan. Dat was Jules de diplomaat.

Jules de historicus

Dan was er Jules de geschiedschrijver van Sobibor. Die rol had hij aan zichzelf te danken. In 1986 vond in het West-Duitse Hagen op verzoek van de commandant van het Bahnhofskommando Karl Frenzel een revisieproces plaats. Jules, gepensioneerd als hoofd algemene en personeelszaken bij de Arbeiderspers/Het Vrije Volk, treedt op als medeaanklager. Hij schrijft niet alleen een requisitoir waarin hij levenslang eist, hij woont gedurende twee jaar alle zittingen bij, hij interviewt ook op video overlevenden en daders en verzamelt archiefstukken. Dat materiaal ligt ten grondslag aan zijn monografie over Sobibor, het standaardwerk Vernietigingskamp Sobibor, waarvoor hem in 2008 door de Universiteit van Amsterdam een eredoctoraat is verleend. De onvoorstelbaar uitgebreide en precieze research die hij verrichtte leidde tot een minutieuze beschrijving van het kamp: de plek en de afmetingen, de weg naar de gaskamers, de plaats van de gaskamers en het procedé, de

taken en de verantwoordelijkheden van de SS'ers, hun levensloop en berechting. Bovendien beschreef hij de planning, uitvoering en het neerslaan van de uiterst riskante en moedige opstand. Zonder Jules' rustige en secure werk zouden zeer veel gegevens over het vernietigingskamp dat na de neergeslagen opstand van 14 oktober 1943 doelbewust door de SS met de grond gelijk gemaakt werd, verloren zijn gegaan voor een internationaal publiek. Zijn boek is ook in het Duits, Engels en vorig jaar nog in het Pools verschenen.

Sterker nog, zonder Jules zou in Nederland en vermoedelijk ook daarbuiten Sobibor slechts in zeer kleine kring bekend zijn gebleven. In 1979 was Elie Aron Cohens De 19 treinen naar Sobibor verschenen, maar dat heeft nooit zo'n ruime bekendheid gekregen - wat overigens niets afdoet aan de verdiensten van Cohens boek. Jules Schelvis heeft met zijn boek niet alleen aan geschiedschrijving gedaan. Hij heeft ervoor gezorgd dat de 34.313 uit Nederland naar Sobibor gedeporteerde Joden (niet alleen Nederlanders, er waren ook gevluchte Duitse, Oostenrijkse en Tsjechische Joden bij) hun naam hebben behouden. Zij kunnen herdacht worden door hun kinderen, kleinkinderen en andere nabestaanden. Het gaat niet om de naam van een kamp, het gaat om de industriële vernietiging binnen anderhalf jaar van in totaal meer dan 170.000 mensen. Slechts 18 van de uit Nederland naar Sobibor gedeporteerden hebben overleefd. Jules Schelvis is als één na laatste van hen nu overleden. Selma Engel-Wijnberg, 94 jaar, leeft in de Verenigde Staten.

Als bijlage bij *Vernietigingskamp Sobibor* verschenen de 19 transportlijsten met daarop de 34.313 voor- en achternamen van alle uit Nederland naar Sobibor gedeporteerden, met geboortedatum en dag van transport. Wie ooit slechts één zo'n lijst aandachtig heeft gelezen, namen, gezinsverbanden en leeftijden (van 0 tot 101 jaar oud) en de aantallen van op één dag onmiddellijk na aankomst vermoorde mensen - de "inhoud" van één lange goederentrein - enigszins tot zich heeft laten doordringen, die beseft misschien iets van de aard van deze grootschalige industriële massamoord en van de gevolgen die zich door generaties heen vreten.

Jules was de zoon van de diamantbewerker Jacob Schelvis en Esther Schelvis-Papegaaij. Zijn vader is in een buitenkamp van Sachsenhausen omgekomen. Zijn moeder en zijn zusje Milly overleefden Bergen-Belsen. Dat de veelzijdige jongen van het Amsterdamse Rapenburg, opgegroeid in het

seculier-Joodse sociaaldemocratische milieu van zoveel Amsterdamse Joden uit het interbellum historicus werd, is niet alleen door de geschiedenis van de twintigste eeuw bepaald. Scholing en culturele ontwikkeling werden door de sociaaldemocraten gekoesterd en gestimuleerd, maar meer dan de driejarige HBS, zoals Jules zelf zo graag gewild had, zat er niet in: hij moest gaan mee verdienen voor het gezin en werd drukker. Lernen was wel een Joodse traditie, Jules' grootvader, weduwnaar en werkloos, samenwonend met twee ongetrouwde dochters in de Utrechtsedwardsstraat, zat daar de hele dag Schopenhauer te lezen, alleen onderbroken door zijn dagelijkse gang naar de gaarkeuken. Toen Jules bij ons in diezelfde Utrechtsedwardsstraat op bezoek was, vertelde hij het en ging meteen uit het raam kijken of hij het huis kon zien. Als kind was voor hem interessanter dan Schopenhauer het feit dat er vlak naast een limonadefabriekje was waar hij en zijn zusje Milly soms een versnapering kregen.

De jongen met driejarige HBS werd drukker en kreeg na de oorlog een hoge functie bij het Vrije Volk, later de Arbeiderspers. En tot slot werd hij, volgens Louis Velleman 'de notulist van Sobibor', de historicus van Sobibor. 'Ik houd me aan de feiten', was zijn adagium als het ging om de uitgangspunten van de geschiedschrijver van de Holocaust. Dat klinkt naïever dan het is. Jules was niet geïnteresseerd in verklaringen en interpretaties, hij wilde weten wat er gebeurd was. Ik kan het niet anders zien dan als een verlangen dat hem niet los liet. Hij wilde in gedachten zo lang mogelijk bij Rachel blijven, hij wilde zich ook een voorstelling kunnen maken van haar niet uit te houden laatste ogenblikken. Tijdens het concert met het Nationaal Symfonisch Kamerorkest in het Vredespaleis in maart 2015, Er reed een trein naar Sobibor, liet hij zien dat hij dat ook kon doen voor een groot anoniem televisiepubliek in feitelijke ogenschijnlijk nuchtere woorden die des te ontroender waren.

De oprichter van Stichting Sobibor

Jules was in 1999 de oprichter en inspirator van de Stichting Sobibor, een zeer actieve organisatie die zich inzet voor het Herinneringscentrum in Sobibor, dat mede dankzij de stichting ook bezocht wordt door Poolse scholieren. Daarnaast bekommert zij zich om herinnerings- en studiereizen voor

nabestaanden en belangstellenden naar het voormalige kamp, om publicaties en om scholing van docenten - óók in Polen. Hij was niet alleen de voortrekker van deze stichting. Tot niet zo lang voor zijn dood is hij lezingen blijven geven, voor leerlingen van alle schooltypes, voor studenten, platelandsvrouwen en historici in Nederland en in het buitenland, graag in Duitsland. Eigenlijk voor iedereen die hem uitnodigde. En iedereen mocht altijd alles vragen, ook kinderen die wilden weten of hij "later" nog was gaan zoeken naar Rachels gouden horloge op de plek waar ze dat samen haastig onder het zand hadden verstopt meteen nadat ze uit de trein waren gekomen.

Toen hij met zijn voorlichtingswerk begon, kreeg hij het voor elkaar dat leerlingen van een technische school de door hem ontworpen maquette van het kamp maakten aan de hand waarvan Jules zijn lezingen gaf. In het halletje van zijn Amstelveense flat stond die maquette, opgeklapt onder de kapstok, Jules was immers een praktisch man.

Eén van zijn bijzondere kwaliteiten was zijn onopvallend vormende kant. Dat zag je als je hem tussen en met anderen meemaakte, met mensen tot wie misschien voor het eerst zeer aangrijpende dingen begonnen door te dringen, of juist met jongere nabestaanden van vermoorde Joden. Hij nam geen heldhaftige, belerende, beschermende laat staan een beschuldigende houding aan. Hij beschreef, ook ter plaatse in Sobibor, wat er gebeurd was en je kon merken wat dat hem gedaan had. Dat hoefde niet alleen tot groot verdriet, woede of diepe somberheid te leiden. Menigeen die die kleine sterke en zachtmoedige man zag staan, heeft daar voor zichzelf kracht uit weten te putten. Ik ben ervan overtuigd dat hij voor heel wat jongere overlevenden, voormalige onderduikertjes wier ouders vermoord zijn, een voorbeeldfiguur, misschien een vaderfiguur is geweest. En dat zonder ooit daarnaar gehengeld te hebben of die rol te hebben willen spelen. Op een andere manier geldt dat voor relatieve buitenstaanders: voor Duitsers die van de misdaden wisten en machteloos toekeken en later met Jules in contact kwamen. Maar evengoed voor Nederlandse, Duitse, Poolse geschiedenisleraren die al jaren over de Holocaust lesgaven. Dankzij ontmoetingen met Jules werden zij zich bewust van de verstreckende zwaarte van de misdaden, van de zich sluipend sluitende hand om de keel van de Joden, door Jules nuchter verwoord in de reeks identificeren, registreren, uitsluiten, deporteren, vernietigen.

Jules buiten alle hokjes

Er was geen dag dat hij niet aan Sobibor dacht, heeft hij vaak gezegd. Toen ik hem in maart dit jaar voor het laatst sprak, was hij niet meer de scherpe Jules van vroeger. We kwamen zoals altijd over de oorlog en de Holocaust te spreken. Hij somde langzaam het rijtje van “zijn” kampen op en voegde eraan toe: ‘Het is toch ongelofelijk dat een mens dat allemaal overleeft.’ Let wel een mens, niet ik. Hij zat in zijn vaste hoekje op de bank onder de vergroting van de foto van Rachel en hem waar ze samen in het hoge gras bij een spoorwegovergang zitten. Nooit heb ik durven vragen of hij de spoorweg op die foto niet pijnlijk vond. Terwijl je hem werkelijk alles mocht vragen. Als het om de feiten ging, kreeg je altijd antwoord. Van psychologie had hij geen verstand, zei hij. Dat was misschien waar, toch kon hij mij op een bijzonder aardige manier terecht wijzen als ik weer eens te snel geërgerd was over een journalist die weinig wist (bij het proces tegen Demjanjuk) en op sensatie uit was. Bij dat proces was Jules op zijn allerbest, hij was tot in de puntjes voorbereid, wist precies wat hij als getuige - in het Duits - ging zeggen over de gang van zaken in het kamp. Hij was uiterst geconcentreerd, gedetailleerd zakelijk in al zijn bewoordingen. Maar toen hij klaar was, zag je een kleine gebogen man die zeer aangedaan was. Op één van de eerste procesdagen ging de groep van Nederlandse medeaanklagers ‘s avonds per bus naar een restaurant. Overdag had iedereen geërgerd gekeken naar het spektakel van Demjanjuk die liggend op een brancard de rechtszaal ingereden werd en daar afwezig met een petje over de ogen urenlang roerloos lag. Jules maakte zich daar niet merkbaar druk over, maar ‘s avonds achterin de bus ging hij achterover in zijn stoel hangen en schoof zijn pet eventjes over zijn ogen. Hij had er zelf schik in en het aardige was dat het maar heel even duurde en dat hij er scherp op toe zag dat hij er niemand mee schokte. Hij liet nog even een klein potloodschetsje zien dat hij van de liggende Demjanjuk had gemaakt.

Toen ik een paar jaar geleden bij hem thuis kwam en aanbelde, deed hij rustig de deur open, nam me van onder tot boven op, wachtte even en begroette me: ‘Dag mevrouw, waar komt u voor?’ Ik begreep gelukkig dat het om Jules’ fameuze droge humor ging. ‘Ik kom collecteren, meneer.’ ‘O, waarvoor?’ ‘Voor de Stichting Sobibor.’ Kon het? Ja, het kon. ‘Hoe zegt u? So....?’ ‘Stichting So-bi-bor.’ ‘Nooit van gehoord, dag mevrouw.’ Hij was niet van de zwarte humor, maar je

op het verkeerde been proberen te zetten en dan zo'n reactie incasseren, dat deed hij met plezier. En hij kon plezier en vreugde beleven, dat blijkt al uit zijn beschrijving hoe het was om in Radom weer een drukpers te bedienen, het hele mechaniek te voelen draaien en functioneren. Er is een foto waarop je hem in de jaren 70 bij zijn eigen drukpers in Trigt bezig ziet, een krachtige man in korte broek die serieus aan het werk is en erop toeziet dat er niets fout gaat.

Hij beleefde plezier aan lekker eten - ossobucco ! -, aan het tonen van zijn schatten: zijn door hem nageschilderde Chagalls, fossielen, partituren van Bach ('Maar ik kan geen muziek lezen hoor!'), en één keer een formulier van 12 pagina's van de Bundesrentenanstalt die in onbegrijpelijk ambtelijk Duits alles van zijn Nederlandse inkomsten van hem wilde weten omdat hij een kleine uitkering kreeg voor de twee jaar dwangarbeid die hij voor de Duitsers verricht had. 'Zo, dus jij begrijpt het ook niet?' Dat vond hij wel leuk. 'Nou, ik ga het ze niet vertellen hoor, ze mogen blij zijn dat ik voor ze gewerkt heb.'

Hij bleef reizen, nog in 2014 ging hij met zijn vriendinnen van de Stichting Sobibor, Rozette Kats en Jetje Manheim, naar Gran Canaria. Zes jaar daarvoor struinde de oude Watervriend in korte boek door de struiken, niet alleen om zijn ouwe botten te warmen, ook om een plantje beter te kunnen fotograferen. Dat hij daar een bloedende vinger aan overhield, probeerde hij te verheimelijken, men kon zich eens zorgen gaan maken.

Jules, de onvermoeibare die tot een half jaar voor zijn dood bijna geen interviewer de deur wees. Die niet alleen over Sobibor en over zijn Amsterdams jeugd schreef, maar ook over het leven van zijn vrouw Jo, én - in eigen beheer - over zijn wederwaardigheden na een hartoperatie in een Turks ziekenhuis. Met twee kleinkinderen op reis in Turkije was hem dat overkomen.

Dat hij heel eigenwijs kon zijn, ook als hij geen gelijk had, merkte ik toen we samen werkten. Het grappige en ook het aardige was dat hij weliswaar zijn ongelijk niet toegaf, maar mij wel liet begaan. Ja, hij was geen heilige en hij werd een klein beetje ijdel toen hij bekend werd en ook het koninklijk huis belangstelling toonde. Máár: dat was ook opdat Sobibor en de daar vermoorde 34.295 Joden uit Nederland niet vergeten zouden worden. Toen het koningspaar in 2014 op staatsbezoek naar Polen ging, kreeg Jules kort van tevoren een telefoontje van een functionaris: of

de heer Schelvis de koning [historicus, jk] en zijn vrouw in Sobibor wilde rondleiden. 'Nee', zei Jules die toen druk bezig was met de concerttournee, 'maar misschien wil de koning een uitvoering van Er reed een trein naar Sobibor bijwonen.' En dat is gebeurd.

slot

In zijn requisitoir tegen Demjanjuk toonde hij zich van zijn specifieke Jules-kant. Hij pleitte - zoals hij eraan toevoegde - in de humanistische traditie van zijn ouders voor schuldigverklaring zonder strafoplegging. Toen het vonnis bekend werd, vijf jaar, net zo lang als Demjanjuk al had gezeten, was duidelijk dat diens straf erop zat. Velen waren teleurgesteld. Jules zei, om commentaar gevraagd: 'Hebben we verloren? Hebben we gewonnen? We hebben meer verloren dan we gewonnen hebben.' Zeg hem dat maar eens na.

IK HAD HET GEVOEL

]Jeroen Krabbé[

IK HAD HET GEVOEL DAT IK JULES AL KENDE VOOR IK HEM ONTMOETTE.

DOOR ZIJN BOEKEN.

IK WIST AL HEEL JONG VAN SOBIBOR, DIE NAAM VIEL WEL EENS THUIS.

MIJN GROOTVADER WAS ER OP 9 JULI 1943 VERMOORD EN MIJN TANTE

MIRJAM BLITS WAS EEN VAN DE 18 NEDERLANDSE JODEN DIE

SOBIBOR OVERLEEFD HADDEN.

ZE HAD EEN BOEK GESCHREVEN OVER HAAR BELEVENISSEN; 'AUSCHWITZ

13917' (HET KAMPNUMMER DAT HAAR ARM 'SIERDE')

IK LAS HAAR BOEK TOEN IK 16 WAS.

DOOR DIT BOEK GING IK MIJ VERDER VERDIEPEN IN HET KAMP WAAR ZOWEL

MIJN TANTE ALS JULES SCHELVIS WAREN AANGEKOMEN EN WAARVANDAAN

ZE ONMIDDELLIJK VERDER GETRANSPORTEERD WERDEN.

ZE WAREN ER GEWEEST, HADDEN HET GEZIEN EN WAREN ONTSNAPT.

IK LAS ALLE BOEKEN DIE ME MEER KONDEN VERTELLEN OVER DAT GRUWELIJKE OORD.
MAAR ZOALS DAT GAAT, NADAT IK ZE GELEZEN HAD WERDEN DE BOEKEN TUSSEN
ALLE ANDERE HOLOCAUSTBOEKEN GEZET EN VERDER NOOIT MEER INGEKEKEN.

WAAROM ZOU JE?

ZULKE DIEPE KROCHTEN, ZULKE GRUWELIJKE DETAILS HOUDEN

JE ALLEEN MAAR UIT JE SLAAP.

TOT IK BESLOOT EEN SERIE OVER MIJN GROOTVADER ABRAHAM REISS

TE SCHILDEREN.

ZIJN VERHAAL MOEST VERTELD WORDEN, VOND IK.

EN DUS PAKTE IK JULES' BOEKEN WEER UIT DE KAST, DITMAAL OMDAT IK
ZE 'PROFESSIONEEL' NODIG HAD, IK WILDE ALLES MAAR DAN OOK ALLES

WETEN, HET MOEST ZICH IN MIJ VASTZETTEN.

IK ONTDEKTE GRUWELIJKE DETAILS DIE IK KON GEBRUIKEN.

OOK WILDE IK BESCHRIJVINGEN VAN JULES ALS TEKST BIJ DE
SCHILDERIJEN HEBBEN EN DUS ZOCHT IK CONTACT.
HIJ BEANTWOORDDE MIJN VRAGEN MET EEN WARME LIEVE BRIEF.
NATUURLIJK MOCHT IK HEM CITEREN, HIJ VOND HET EERVOL.
TOEN DE SERIE AF WAS EN VOOR DE EERSTE KEER WERD TENTOONGESTELD
IN 'DE FUNDATIE' IN ZWOLLE WAS JULES TE ZIEK OM
TE KOMEN KIJKEN.
IK STUURDE HEM DE CATALOGUS MET AFBEELDINGEN VAN DE
SCHILDERIJEN EN WEER KREEG IK EEN WARME DANKBRIEF.
IK HAD MET ZIJN BOEKEN GELEefd, WIST 'EN DETAIL' WAT SOBIBOR
BETEKENDE EN WAT ER GEBEURD WAS EN TOEN IK UITEINDELIJK JULES ONTMOETTE HAD IK
HET GEVOEL DAT IK NIETS HOEFDE TE ZEGGEN; IK WIST, HIJ WIST, EN DAT WAS VOLDOENDE.

IK HEB EEN 94-JARIGE VRIENDIN, HENNY GOUDEKETING,
OVERLEVENDE VAN HET EXPERIMENTEN-BLOCK VAN AUSCHWITZ.
VAAK ZOEK IK HAAR OP.
TOEN IK WEER 'S OP BEZOEK GING ZEI ZE,' IK HEB EEN VERRASSING VOOR
JE, IK HEB NOG IEMAND UITGENODIGD, EEN VRIEND VAN JE'.
HET BLEEK JULES TE ZIJN.
HET WERD EEN ONVERGETELIJKE OCHTEND.
TWEЕ OVERLEVENDEN, TWEЕ KRACHTIGE MENSEN, TWEЕ MENSEN OM
LIEF TE HEBBEN.
HET WAS DE LAATSTE KEER DAT IK JULES SPRAK.
MAAR IK DRAAG HEM MET MIJ MEE.
ZIJN NAGEDACHTENIS ZIJ TOT ZEGEN.

Foto: v.l.n.r. : Henny Goudeketting, Jeroen Krabbé, Jules Schelvis © Jeroen Krabbé

MET JULES SCHELVIS IN BERLIJN

]Johannes Houwink ten Cate[

Het eerste waaraan ik denk, als iemand over Jules begint te spreken, is aan wat Abram de Swaan over hem zei: "Dankzij Jules Schelvis lijkt het alsof de oorlog pas gisteren of eergisteren is afgelopen, die kloof van zeventig jaar dicht hij helemaal alleen en dat doet hij ook nog eens moeiteloos." Dat was naar de strekking ook wat NRC-Handelsblad - ik vermoed Bas Blokker - hoofdredactioneel over hem schreef kort na zijn overlijden: hij was als ooggetuige zo magistraal, dat wij bij wijze van spreken allemaal zijn kinderen zijn; omdat wij naar zijn stem luisteren. Hij was de enige uit bezet Nederland die zowel in Sobibor als in Auschwitz door de selectie is heen gekomen. En dan was hij ook nog historicus en eredoctor.

Intussen leven we sinds een jaar of veertig in het tijdvak van de excuses van staatswege voor massaal politiek geweld dat is gepleegd tegen verondersteld vijandige minderheden. En het is ontegenzeggelijk waar, nadat de utopische ideologieën de hel op aarde hebben gebracht en gewone mensen hebben gedegradeerd tot instrumenten van de dictatuur, en dankzij de omarming van de doctrine mensenrechten is er nu veel meer aandacht dan vroeger voor misdaden uit het verleden, en voor de ooggetuigen daarvan, die we - én terecht natuurlijk - op een voetstuk hebben geplaatst.

Maar het is ook de persoonlijke verdienste van Jules (en van de door hem opgerichte Stichting), dat tijdens de laatste decennia zoveel landgenoten van Sobibor hebben gehoord. Want onze samenleving wordt geregeerd door de media; en de media hebben een ooggetuige nodig, om niet te zeggen een woordvoerder, om de aandacht op een volkerenmoord te kunnen vestigen. Jules heeft die rol met verve gespeeld, maar met behoud van eigenwaarde, doordat hij de media (die hij beroepsmatig van haver tot gort had leren kennen) tezelfdertijd op afstand hield. Hij stond wel in de etalage, maar hij was niet in de aanbieding. Hij leverde zichzelf niet uit; hij bleef altijd zichzelf.

Zijn wapens bij uitstek waren zijn bescheidenheid en zijn voorliefde voor het understate-

Het stralende jonge echtpaar

ment, juist in zijn omgang met die media. Hij overdreef nooit, en hij hield veel van zijn privéleven achter de haag van zijn tanden. Hij beperkte zich tot zijn eigen overlevens-verhaal. In lezingen besteedde hij wel aandacht aan zijn naoorlogse terugkeer in Amsterdam, en aan het overleven van zijn moeder en zuster, en vermeldde hij zijn tweede huwelijk, met Johanna Leevendig (1917-2001). Maar daar hield hij het dan ook bij. Op vragen naar zijn maatschappelijk zeer succesvolle naoorlogse leven, in de krantenwereld bij de Arbeiderspers, en privé met Johanna, de kinderen Leo, Marianne en de kleinkinderen antwoordde hij wel, maar niet van harte en dus summier, om niet te zeggen zeer kort en bondig.

Hij liet zijn leven in de regel niet opnieuw beginnen in 1946 maar in 1981, toen hij met de VUT ging en hij via zijn zuster in Melbourne Chaskiel Menche leerde kennen, de Sobibor-overlevende die in 1982 ging getuigen tegen Karl Frenzl in Hagen. Zijn huwelijk met Johanna, dat 53 jaar duurde, was wél

uitzonderlijk goed. Dat spat af van het boek dat hij “als blijvend eerbetoon” over haar maakte, en waar hij van 2010 tot 2012 aan werkte. Inleidend schreef hij - zeer typerend - zeer kort: drie jaar na het overlijden van Rachel “raakte ik (...) verliefd op Johanna Leevendig; niets menselijks is mij vreemd.” Het hele boek is één lange liefdesverklaring.

Jules kon wel degelijk trots zijn op zichzelf, ook op zijn overleven, maar hij sprak dat alleen zo goed als nooit uit. Hij memoreerde dan graag zijn makker Leo, met wie hij had overleefd, en een tweede vriend, die het einde van de oorlog niet mocht meemaken. Zijn favoriete verhaal was dat ze deuntjes klassieke muziek voor elkaar floten, en dat de twee anderen moesten zeggen om welk muziekstuk het ging. Deze anekdote was ook een metafoor, dat je kunt overleven door menselijkheid in groepsverband te cultiveren. Naar zijn gevoel hadden niet de sterksten, maar de slimsten het overleefd. En wie zijn herinneringen leest, of een lezing van hem hoorde, begrijpt dat Jules de hele bezetting door op zoek ging naar de kleinere groep mensen, die misschien beter zouden worden behandeld door de nationaalsocialistische schurken dan de anderen in de grotere groep.

Jules ergerde zich niet gauw, behalve aan onbescheidenheid van anderen, of aan knulligheid (zoals hij mij liet voelen in 2009, toen ik bij een bijeenkomst in München de plank volslagen missloeg). Anders gezegd: Jules beschikte over een monumentale zelfbeheersing, en achter het verhaal van zijn vervolgings-geschiedenis verborg hij niet in de laatste plaats zichzelf. Daarover praatte hij immers, over al het andere en al die anderen sprak hij zo goed als niet. In zijn boek over vernietigingskamp Sobibor construeerde hij twee identiteiten, die van Jules, de historicus en van Jules, de overlevende die *Binnen de Poorten* had geschreven. Want in dat laatste verschillen de slachtoffers niet van hun beulen, en van de samenlevingen die die beulen hebben gemaakt (want beulen worden niet geboren), ze kunnen alleen verder leven als ze hun herinneringen van zich afduwen en in een aparte doos binnen hun geheugen gaan bewaren.

Maar toen hij hoogbejaard was geworden, zo ongeveer tien jaar geleden, ging zijn vermogen om die twee kanten van zijn persoonlijkheid te scheiden fors achteruit. Hij werd steeds meer overlevende. Zijn verdringingsmechanisme werd minder, de spoken uit het verleden lieten zich niet

altijd meer opsluiten in die aparte doos in zijn geheugen, waarin (om met Abram de Swaan en vóór hem Gitta Sereny te spreken) hij het verleden had gecompartmentaliseerd, verstopt dus, ver uit het zicht.

In antwoord op een vraag van één van onze studenten, studenten die hij altijd op voet van gelijkwaardigheid behandelde, of hij het verleden van zich af schreef, antwoordde hij mild maar ook gepijnigd: "Ik schrijf het eerder naar me zelf toe." Hij glimlachte toen hij dat zei, op de manier waarop alleen hij dat kon, met verbeterde pijn om zijn lippen en gewondheid in zijn ogen. Dan zag je plotseling, hoe veel verdriet de herinneringen hem nog steeds deden. Natuurlijk had hij inmiddels wat eelt op zijn ziel, maar niettemin kwamen de herinneringen op bezoek, ook als hij dat niet wilde.

Maar ook toen, toen het wat minder ging, bleef hij zijn mannetje staan. Samen met studenten zijn we in Berlijn geweest, bij het monument voor de vermoorde joden. Onder dat monument is een bezoekerscentrum met een permanente tentoonstelling, vooral over de slachtoffers van de Holocaust. Er was ook beveiliging, natuurlijk, en één van de beambten daarvan, een boomlange man, ontdekte dat Jules een zakmesje bij zich had, om zijn appeltje mee te eten. Dat kon natuurlijk niet. En hij probeerde dat zakmes in beslag te nemen, van die kleine mijnheer. Maar Jules liet zich niet intimideren, en zei plechtig: "Ich bin ein Überlebender des Holocaust." Daar kon de beambte niet tegenop. Dus nam Jules zijn zakmesje mee de tentoonstelling in. Volgens mij was hij daar behoorlijk tevreden over, want die avond is hij met de studenten meegegaan, eerst eten in een Marokkaans couscous-restaurant en daarna ook nog het café in. Welke man van in de tachtig doet hem dat na?

Tijdens diezelfde reis liet hij iets van zijn eigen leven zien, toen hij plotsklaps aankondigde dat hij met mij naar Sachsenhausen wilde gaan, om te zien of er daar gegevens waren over zijn vader, die op 4 december 1944 daarheen was gevoerd en korte tijd later in een nevenkamp daarvan was overleden. Ik was daar perplex over, ik wist niet dat zijn vader daar was geweest, dat ook hij was weggevoerd had ik me nooit gerealiseerd.

En een verhaal over Jules zou in mijn ogen niet compleet zijn, als ik niet benadrukte hoe sterk hij zich sociaaldemocraat bleef voelen, ook toen in de socialistische zuil de neergang allang had ingezet. De idealen van de vooroorlogse SDAP waarmee zijn ouders hem hadden opgevoed - van de Internationale, van vrede, van humanisme - zij hebben hem gevormd en nooit heeft hij er afstand van willen doen. Het was geen toeval, dat hij Johanna Leevendig via de AJC leerde kennen. Dankzij deze idealen bleef hij vertrouwen houden in de mensheid. En deze idealen maakten het hem mogelijk, om tegen kampbewaker John/Iwan Demjanjuk, de oudste schurk, wel een schuldigverklaring te vragen maar geen straf te eisen. Met dat te zeggen demonstreerde hij een laatste keer, waarom het humanisme uiteindelijk het nationaalsocialisme moest verslaan: omdat het humanisme moreel superieur is aan rassenwaan.

En bij al die prestaties - die van de ooggetuige, de media-persoonlijkheid, de historicus, de overlevende, de docent, de dwarsligger en de humanist - bleef hij uiterst bescheiden en zeer beheerst in zijn formuleringen. Mag ik u een laatste voorbeeld daarvan geven? In dat Berlijnse documentatiecentrum, in de zaal met familiegeschiedenissen, was ook de transportlijst vanuit Westerbork naar Sobibor van 1 juni 1943 te zien, met drieduizend namen. Jules stond erbij, keek naar de studenten, wees naar die lijst en zei heel zachtjes: "Kijk, hier staat mijn naam, Jules Schelvis, van dit transport ben ik de enige die het heeft overleefd."

Sommigen die daar waren vochten toen tegen hun tranen; en elke keer als ze dit verhaal opnieuw vertellen, komen die tranen opnieuw, en opnieuw.

JULES SCHELVIS

]Rob Trip[

Zijn stem en oogopslag. Toen ik Jules jaren geleden voor het eerst ontmoette, viel ik als een blok voor hem. Zacht, wijs en ongelooflijk levenslustig, ook al was hij al op leeftijd. Nu, na al die jaren, zie ik hem zo weer voor me staan.

In zijn flat in Amstelveen, vol met boeken, kunst en die enorme maquette van Sobibor. We konden met onze cameraploeg en alle apparatuur nauwelijks naar binnen. En Jules vertelde, we hingen aan zijn lippen. Over zijn leven, zijn eerste vrouw, over alle verschrikkingen die hij had moeten doorstaan. Deze kleine man, met die onweerstaanbaar vriendelijke ogen, hoe was het mogelijk dat hij niet vol haat zat?

Daar, in die flat, en buiten, in hartje Amsterdam, vertelde hij over wat er allemaal was gebeurd. Over de barbarij, over de allerzwartste bladzijden van de geschiedenis. Deze man, die het allemaal had overleefd en die vertelde.

Foto: © NOS

Over hoe in Amsterdam het net zich langzaam sloot. En over hoe ook hij werd opgepakt en afgevoerd. Het is de enige keer dat ik hem boos heb gezien, in die periode. Het was na een lange interview sessie, de camera stond al uit. Hij had alles verteld wat ik wilde weten. Over de kampen, het transport daarnaartoe, Westerbork, Amsterdam. We praatten nog wat na en ik vroeg hem nog een keer, of hij zich het moment herinnerde waarop hij, in een veewagon, Nederland verliet, de grens passeerde. En toen brak hij, in woede en verdriet. Dat had hij eigenlijk nooit had gedaan, in alle gesprekken die ik met hem had. Dat anderen hadden toegestaan, zei hij, niet hadden verhinderd, dat hij werd afgevoerd. Dat anderen vrij rondliepen in Amsterdam, op het moment dat hij het land verliet. Daar dacht hij aan, toen hij de grens passeerde. Ik heb het hem nooit nog een keer op die manier horen vertellen. Maar het is me altijd bijgebleven en ik heb er zelf beelden bij voor ogen. Ik zie Jules staan in die wagon, naar buiten kijken door een spleet tussen de houten balken. Met naast hem zijn gitaar, waarvan hij toen nog dacht dat hij van pas zou komen. En tegelijkertijd Amsterdam, waar mensen door de straten lopen met een gezicht alsof het leven doorgaat als altijd.

Foto: © NOS

Hoe lukt het iemand die dit allemaal heeft meegemaakt, om niet te gaan haten, weg te zakken in diepe bitterheid? Jules trad op als mede-aanklager in het proces tegen John Demjanjuk, kampbewaker van Sobibor. Hij vroeg de rechtbank Demjanjuk schuldig te verklaren, maar geen straf op te leggen. Jules kon niet anders, zei hij, uit respect ondermeer voor het humanisme van zijn ouders.

Wat moeten wij, nu Jules er niet meer is? Zijn verhaal blijven vertellen, natuurlijk! Maar ik zie ook het interieur voor me van zijn flatwoning in Amstelveen. Geen muur onbedekt, overal hing kunst of stonden boeken. Zijn televisie, wist ik, afgestemd op Brava, een kabelstation met klassieke muziek.

Als ik weer eens 'zap' en langs die zender Brava kom, blijf ik altijd even hangen en denk aan Jules. Net zoals ik de geluidswal langs de A9 bij Amstelveen niet kan passeren, zonder aan Jules te denken. Hierachter woonde hij. In die flat met alles wat hem dierbaar was. Innerlijke beschaving overwint alles. Jules was het levende bewijs.

HERINNERINGEN AAN JULES SCHELVIS (1921-2016)

]Willem van Norel[

*Julie moeten deze verhalen doorvertellen ...
(Jules Schelvis, 1921-2016)*

Op maandagmorgen 4 april 2016 gaf ik een les geschiedenis aan mijn vwo-6-leerlingen over de Koude Oorlog. Halverwege dit lesuur stak een van de leerlingen zijn hand op en vroeg op ernstige toon: 'Meneer, heeft u al gehoord dat Jules Schelvis is overleden?' Er viel een stilte in het leslokaal ... De leerlingen en ik werden overvallen door dit nieuws. Mijn les over de Koude Oorlog brak ik af, omdat we tijd nodig hadden om het overlijden van Jules Schelvis te verwerken. Het tweede deel van dat lesuur stond plotseling in het teken van het bijzondere levensverhaal van Jules Schelvis. Hoe vaak was er tijdens de geschiedenislessen bij ons op school al niet over hem gesproken?! Leerlingen bekeken altijd vol interesse films en documentaires over hem. Zijn verhaal moest immers worden doorverteld.

Die maandag werd 's avonds op de televisie een bijzondere documentaire over het leven van Jules Schelvis uitgezonden. Rob Trip had Jules Schelvis geïnterviewd op een manier, zoals alleen hij dat kan. Uit eerbetoon aan Jules Schelvis vertoonde ik die week deze documentaire aan alle leerlingen tijdens mijn geschiedenislessen. Ademloos werd ernaar gekeken.

Jules Schelvis in Sobibor in gesprek met de leerlingen van het Nuborgh College Lambert Franckens uit Elburg (14 oktober 2013).

Mijn eerste ontmoeting met Jules Schelvis was op 15 juli 2012 in Westerbork, tijdens de 70-jarige herdenking van het eerste transport vanuit Westerbork. Jules Schelvis was daar met zijn begeleidster Rozette Kats. Op 1 juni 1943 werden Jules, zijn vrouw Rachel, zijn schoonfamilie en zijn vriend Leo de Vries gedeporteerd vanuit kamp Westerbork naar Sobibor.

Na afloop van deze herdenking maakte ik een afspraak met Jules om in Elburg een lezing te komen houden over zijn ervaringen in Sobibor en de andere kampen. Hij wilde daar graag gehoor aan geven, omdat hij het als een opdracht beschouwde om zijn verhaal over Sobibor door te geven. In dezelfde tijd verscheen zijn laatste publicatie *Er reed een trein naar Sobibor*.

De geplande lezing vond eind oktober 2012 in Elburg plaats in een overvolle Ichthuskerk. Er waren die avond ook veel jongeren aanwezig. Dat bemoedigde Jules zeer. Het gedetailleerde verhaal over de treinreis naar vernietigingskamp Sobibor maakte grote indruk.

Op 92-jarige leeftijd reisde Jules Schelvis voor de laatste keer naar Sobibor. Op die plek, waar ruim 34.000 Nederlandse Joden werden vermoord, werd op 14 oktober 2013 de opstand in dat kamp - zeventig jaar later - uitgebreid herdacht. Samen met Thomas Blatt en Philip Bialowitz werd Jules tijdens deze ceremonie benoemd tot Officier in de Orde van Verdienste van de Republiek Polen.

Na deze indrukwekkende herdenkingsceremonie hadden de leerlingen van het Nuborgh College Lambert Franckens, die vanuit Elburg meegereisd waren, een onvergetelijke ontmoeting met Jules Schelvis. Op de vraag van een van de leerlingen, waarom hij op zijn hoge leeftijd nog naar Sobibor was afgereisd, zei Jules: 'Ik ben hier om jullie mijn verhaal te vertellen. Jullie moeten deze verhalen doorvertellen aan jullie kinderen, en zij op hun beurt weer aan hun nageslacht.'

Nog op dezelfde dag zaten we tijdens de avonduren met de Nederlandse delegatie in een restaurant in Lublin aan tafel met Jules Schelvis en staatssecretaris Martin van Rijn. Jules hield tijdens de maaltijd een gevoelige toespraak, waarin hij nog eens refereerde aan de dood van zijn geliefde Rachel, zijn schoonfamilie en zijn vriend Leo de Vries.

Weer terug in eigen land was ook het gelijknamige herdenkingsconcert 'Er reed een trein

naar Sobibor' onvergetelijk. Op 30 november 2013 las Jules, in een overvolle Oosterkerk in Elburg, zijn aangrijpende verhaal in fragmenten voor over zijn deportatie vanuit kamp Westerbork naar Sobibor op de eerste junidagen van 1943. Het Nationaal Symfonisch Kamerorkest, onder leiding van Jan Vermaning, speelde daarbij de door Jules zorgvuldig uitgekozen muziekstukken. Er zouden daarna nog diverse concerten volgen. Het laatste concert was in het Vredespaleis in Den Haag op 2 maart 2015, de geboortedag van zijn (eerste) vrouw, Rachel.

Jules Schelvis was ook aanwezig bij de uitreiking van de publicatie *Joods leven in Elburg* op 29 oktober 2014 in de refter van Museum Elburg. Hij en Victorien Klompmaker-Jacobs (1929-2017) kregen daar de eerste exemplaren van dit standaardwerk uitgereikt. Jules hield tijdens deze bijeenkomst een bijzondere toespraak, waarbij hij terugblikte op het moment dat hij als vierjarig kind voor het eerst een cadeautje kreeg tijdens het Sint-Nicolaasfeest. De kleine Jules kon zijn nieuwsgierigheid toen nauwelijks bedwingen. Met dat gevoel was hij in gezelschap van Uri en Yvonne Coronel vanuit Amstelveen naar Elburg afgereisd om het eerste exemplaar van mijn boek *Joods leven in Elburg* in ontvangst te nemen. Hij was ontzettend nieuwsgierig naar de inhoud van het boek. Dit tekende Jules Schelvis: tot op hoge leeftijd zeer geïnteresseerd in de medemens en betrokken bij het leven van alledag.

Sinds 2013 reizen we ieder jaar in oktober met een groep leerlingen van het voortgezet onderwijs af naar Włodawa in Polen. Daar vindt dan een ontmoeting plaats met jongeren uit verschillende landen. Het bijzonderste moment van die ontmoetingsweek is de herdenking van de opstand in Sobibor op 14 oktober. Sinds 14 oktober 2014 maken we met onze leerlingen ieder jaar de gang door de Himmelfahrtstraße. Daar houden we een korte ceremonie bij de herdenkingssteen van Rachel Schelvis-Borzykowski. Op deze gevoelige plek gedenken we Rachel en al die andere slachtoffers en leggen vervolgens allemaal een steentje.

Jules Schelvis heeft een zeer bewogen leven gehad. Na zijn vervroegde pensionering in 1982 heeft hij zich met volle overgave gewijd aan de geschiedschrijving van vernietigingskamp Sobibor.

Jules Schelvis neemt het eerste exemplaar in ontvangst van het boek Joods Leven in Elburg (2014)

Hij wilde tot in detail weten wat er met zijn vrouw Rachel en zijn overige familieleden was gebeurd. Jules schreef daarover enkele boeken, hield lezingen voor volle zalen en werkte mee aan diverse televisieprogramma's. In 2008 ontving hij voor al zijn historisch onderzoek een eredoctoraat van de Universiteit van Amsterdam.

Eind januari 2016 hadden we voor het laatst telefonisch contact. Jules deelde mij mee dat het minder met hem ging. De oorlog was voor hem

voltooid. Hij had er een punt achter gezet. Alles wat hij erover wilde vertellen, had hij gezegd. Ik moest het verhaal over de oorlog vooral doorvertellen aan mijn leerlingen, drukte hij me op het hart. Zo namen we afscheid van elkaar. Maar ik realiseerde me op dat moment niet dat dit gesprek, achteraf gezien, de laatste keer zou zijn.

Voor mij kwam het bericht van de dood van Jules Schelvis toch nog onverwacht. Zijn lange leven was voltooid. Jules Schelvis was een beminlijk en nobel mens. Hij heeft met zijn publicaties en verhalen een onuitwisbare indruk achtergelaten. Hij móést over Sobibor vertellen.

Ik realiseer me steeds meer hoe ontzettend bevoorrecht ik ben om Jules gekend te hebben. Jules Schelvis heeft in mijn hart een speciale plek. Wat heb ik in relatief korte tijd veel van hem mogen leren. Hij dwong bewondering en respect af. Ik zal zijn verhalen zeker doorvertellen aan mijn leerlingen, maar ook aan mijn kleinkinderen. Zijn levensverhaal zal nooit worden vergeten.

Willem van Norel
Elburg, maart 2017

'MENEER SCHELVIS, MAG IK U IETS VRAGEN?'

]Dirk Mulder[

Meer dan dertig jaar geleden stelde ik deze vraag. Dat mocht. *'Zou u uw persoonlijke verhaal wel een keer willen vertellen in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork?'*

Met schroom en aarzeling deed ik dit want mocht je dat zomaar doen, dit een kampoverlevende te vragen? Een eerdere ervaring met een andere overlevende had me duidelijk gemaakt dat niet ieder dat kon en wilde.

De plaats van handeling was het vliegtuig dat van Warschau onderweg was naar Amsterdam. Het was de eerste Polenreis van het Nederlands Auschwitz Comité. Ik was in dat jaar, 1986, begonnen bij het Herinneringscentrum.

Gelukkig zei meneer Schelvis dat hij dat wel wilde: *'Ja, natuurlijk!'*

Achteraf weet ik dat hij met pensioen was gegaan en besloten had het verhaal van de oorlog, zijn verhaal van de vervolging te vertellen. In datzelfde jaar nog kwam zijn eerste publicatie uit: *De geschiedenis van een transport*. In eigen beheer uitgegeven. Hij was tenslotte drukker.

Uit het contact dat dankzij deze reis is ontstaan, is een 30-jarige samenwerking ontstaan tussen Jules en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. En daarmee ook een vriendschappelijke relatie tussen hem en mij. Het 'meneer Schelvis' was al snel vervangen door 'Jules'.

De samenwerking begon met een project waarin alle wezenlijke elementen van educatie zaten. Jules vertelde zijn verhaal aan de MTS-leerlingen van Hans Esmeijer die ook met de reis mee was. Op basis van de informatie die Jules hen vertelde maakten zij de eerste maquette die er van Sobibor is gemaakt. Deze werd vervolgens in Westerbork tentoongesteld en Jules gaf daarbij regelmatig een ooggetuigenlezing. Volgens mij is er nadien geen jaar geweest dat hij niet naar Westerbork afreisde, eerst vanuit Tricht met altijd Jo aan zijn zijde, later vanuit Amstelveen, vaak in gezelschap van Marianne of Rozette.

Maar ook voor andere gelegenheden konden we altijd een beroep op hem doen. Het verhaal moest tenslotte verteld worden! Wie deed het anders? Iets meer dan een jaar terug, nadat

hij als een van de 700 lezers zijn bijdrage aan De 102.000 Namen Lezen had gedaan, vroeg ik hem of hij in dit lustrumjaar de overdenking tijdens de 4 mei-herdenking op het terrein van kamp Westerbork wilde doen. Ook nu had ik weer schroom en aarzeling. Hij had immers na de concert-serie Er reed een trein naar Sobibor besloten het verdere leven dat hem gegeven was te wijden aan hobby's zoals muziek luisteren en schilderen. Hij had er alle recht op. Hij had zijn bijdrage aan het verhalen van hoe de oorlog was verdwenen, honderden malen herhaald, wel gegeven!

'Ja, als jij het vraagt, dan moet ik dat doen,' zo zei Jules.

En zo sprak Jules op 4 mei 2015 in kamp Westerbork, dat kamp waar hij, zijn vrouw Rachel, haar ouders slechts zes dagen verbleven om vervolgens naar Sobibor te worden gedeporteerd. Jules

Jules Schelvis in gesprek met Dirk Mulder, 13 oktober 2014, na afloop van het concert "Er reed een trein naar Sobibor" foto Sake Elzinga - @ Herinneringscentrum Kamp Westerbork

zou de enige overlevende zijn. Meer dan 8.000 aanwezigen en een veelvoud daarvan via de televisie luisterden op die 4e mei ademloos naar die kleine, wat gebogen en op het oog zo breekbare 94-jarige man.

Onvermoeibaar is hij blijven ijveren om het verhaal door te vertellen. Het is een lange rij van initiatieven, activiteiten en werkzaamheden geweest. Daaronder valt ook het kunstwerk de Tekens in Westerbork, een initiatief van Jules maar ook bij de realisatie door Victor Levie bleef hij nauw betrokken. Ja, hij gaf zaken die hem na aan het hart lagen zeker niet snel uit handen!

Het was in 2001 dat de Tekens officieel onthuld werden. In zijn streven om Sobibor uit de vergetelheid te halen en een plek in de aandacht te geven die het behoorde te krijgen, wist hij mij

aan zijn zijde. Immers, 34.313 Joden waren vanuit Westerbork gedeporteerd, een derde deel van de vermoorde Joden uit Nederland. En slechts 18 van hen hadden dit verschrikkelijke oord, deze vernietigingsmachine in het oosten van Polen weten te overleven. En zo kwam Jules met het idee om op het terrein van kamp Westerbork een permanente verwijzing naar Sobibor te realiseren.

Ik was het geheel met hem eens maar vond ook dat ik hem ervan moest overtuigen dat als we

Foto: Sake Elzinga - @ Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Sobibor zouden noemen, dit ook met de andere kampen waarheen de Joden en Roma en Sinti uit Nederland waren heengevoerd moest gebeuren. Het tekende hem dat hij altijd voor argumenten openstond.

En zo werd niet Eén Teken maar werden er vijf onthuld door minister-president Wim Kok. Het deed Jules veel dat juist deze oud-vakbondsman en sociaaldemocraat dat wilde doen. Met hem voelde hij zoveel verwantschap. Het was wederzijds volgens mij want toen de plechtigheid was afgelopen en we van het kampterrein terug naar het museum zouden gaan, zei de premier: *'Meneer Schelvis, ik vind het fijn als u met ons mee in de auto gaat. Rita kan wel voorin zitten.'*

Nog even weer terug naar die reis in 1986. Toen wij in Sobibor waren en een korte plechtigheid hielden gebeurde wat je vooraf niet had kunnen verzinnen: we hoorden een trein! Dit keer niet een die NAAR Sobibor ging maar nu DOOR Sobibor! We waren allen beduusd. En wie maakte een eind aan de toch wat ongemakkelijke situatie? Het was Jules, die ons op een gegeven moment vroeg of we wilden wortelschieten in Sobibor? *'Ik was toen blij dat ik hier weg kon'*, zo zei hij.

Wat een voorrecht om deze man, deze MENS in kapitalen te hebben mogen gekend en van hem heb mogen leren. Onderwijs hoort niet primair om competenties te gaan maar moet vooral Bildung zijn. Jules liet zien wat een mens met Bildung is. Hier valt in de eerste plaats humaniteit en rechtvaardigheid onder. Demjanjuk moest veroordeeld worden om daarmee de wereld te tonen dat oorlogsmisdaden nooit verjaren. Maar een straf uitzitten in de gevangenis, nee dat hoefde voor Jules niet. Dit uit respect voor mijn humanistische ouders, zoals hij zei.

Foto: v.l.n.r. Dirk Mulder, Wim Kok, Jules Schelvis, Rita Kok

Bildung betekent ook dat je blijft studeren, dat je je blijft ontwikkelen. Jules deed dat, zowel op het terrein van technologische gebruiksvoorwerpen alsook persoonlijk. Wat een pracht aan kleuren had zijn kamer dankzij de schilderijen die hij had gemaakt en tot voor kort bleef maken. Jules bestond niet alleen uit oorlog. Maar op het terrein van het in herinnering houden laat hij een onuitwisbare indruk achter. Het bijzondere bij hem was de combinatie van de ooggetuige, die zijn persoonlijk verhaal vertelde, zoals in *Binnen de poorten* (1989), en de wetenschapper die met het boek *Vernietigingskamp Sobibor* (1993) een standaardwerk schreef. Terecht kende de UvA hem een eredoctoraat toe

Jules is niet meer onder ons maar blijft wel bij ons. Zijn verhalen zijn op vele wijzen vastgelegd, door hemzelf en door anderen. Aan zijn missie om te blijven vertellen, ook door volgende generaties, is bij zijn overlijden veel aandacht gegeven. Helaas gold dit minder de wijze waarop. Jules heeft vaak gezegd:

‘Als ik dit vertel, dan zie ik de beelden weer, hoor de geluiden, ruik de geuren van toen. Die beelden hebt u niet, die geluiden hoort u niet, die geuren ruikt u niet. Dat is het verschil tussen u en mij.’

Wat moet dit steeds een kwelling zijn geweest, het steeds weer vertellen met het verleden dat zo aanwezig!

Maar hier zit ook een boodschap, een waarschuwing in: probeer deze kloof niet te overbruggen want dat kan niet. Ervaren en beleven, het opwekken van valse gevoelens, het was Jules een gruwel. Verantwoord en op feiten gebaseerd heeft deze bescheiden en beminnelijke man, zonder pathos maar heel indringend de Holocaust een gezicht gegeven. We mogen, nee: we moeten hem heel dankbaar zijn.

Dirk Mulder
directeur Herinneringscentrum Kamp Westerbork

ZONDAG 4 JUNI 2000

]Eric Borrias[

Zondag 4 juni 2000. Een verrassingsfeest bij ons in de tuin in Vught, omdat ik dat jaar *echt* van start ben gegaan om met het vertellen van verhalen mijn brood te verdienen. De verrassing is niet alleen het kunstwerk dat mijn passie verbeeldt, maar meer nog de aanwezigheid van zoveel mensen. Jules is er ook, samen met Jo. Onverwacht en bijzonder. Pas veel later besef ik de geladenheid van die datum.

"We schreven toen 4 juni 1943. De meeste gasten van mijn bruiloft hebben die dag niet overleefd. Chel, Hella, alle andere vrouwen....." (Uit de solovoorstelling *Binnen de Poorten*).

Een maand eerder is die voorstelling, gebaseerd op Jules' boek, in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork in première gegaan. Een voorstelling die ik tot op de dag van vandaag speel en die de opmaat vormde naar meer voorstellingen en voordrachten bij tal van gelegenheden in Westerbork, Vught en andere plekken.

"In hem krijgt de Tweede Wereldoorlog voor mij een gezicht. Zijn naam betekent veel voor mij, zoals andere namen uit die eindeloze rij veel betekenen voor andere mensen." (Uit de solovoorstelling *Binnen de Poorten*).

Zonder *"Binnen de Poorten"*, dus zonder Jules, zou de Tweede Wereldoorlog voor mij vooral een herinnering aan mijn lagere schooltijd zijn; het bloemen leggen bij het beeldje van Anne Frank op het Janskerkhof in Utrecht, de twee minuten stilte op 4 mei en het snuffelen in oude boeken op zolder waarin stafkaarten en andere "spannende" dingen van de Duitsers stonden. Gejat uit kantoren van de Duitsers op de Maliebaan, was het verhaal. Maar hoe dat precies was gegaan..? Geen idee. Dat mijn moeder als jonge vrouw het huis op de berg in Wageningen en later Bennekom moest achterlaten vanwege de oorlog, dat wisten we, maar verder ....

Pas later besef je, als iemand die in 1954 geboren is, met een oudste zus uit 47, hoe kort het na de oorlog was. Sinds mijn start in 2000 zijn er 17 jaar voorbij en het lijkt omgevlogen.

Maar dan komt er die avond in 1994 in Opus 5 Geldermalsen.

Jules woont in het nabijgelegen Tricht en is door Ton Cales van Opus 5 benaderd om zijn boek *Binnen de Poorten* te bewerken tot theaterproductie in het kader van de 50 jarige herdenking in 1995.

Een grote groep mensen meldt zich aan om hier aan mee te doen.

Het eerste script is er, de rolverdeling min of meer bekend. Ik zal als verteller de tijdlijn en dat wat niet gespeeld kan worden, verwoorden.

Ton Cales en schrijver, regisseur Gerard Evers ontvouwen hun plannen.

En dan is het tijd voor vragen. Vragen aan de man wiens verhaal wij straks gaan vertellen. Iedere speler voelt zich ongemakkelijk. Waar begin je? Hoe haal je het in je hoofd om een vraag te stellen over zulke persoonlijke en gruwelijke gebeurtenissen?

Dan is daar Jules, zoals ik hem in de 20 jaar die volgen, steeds weer zie: hij stelt de spelers op hun gemak. Spreekt bewondering uit voor de uitdaging die ze aan durven gaan. De twinkeling in zijn ogen, een glimlach, een grapje.

(Er is ook een andere kant en ook die komt in de maanden en jaren die volgen wel eens naar boven. Vriendelijk maar ook eigzinnig.) De avond verloopt vol emotie, vragen met steeds minder aarzeling.

Voor mij blijft vooral de vraag over "kleur" hangen. Ik kende alleen zwart wit beelden, maar er moest kleur geweest zijn. Jules ontkende in eerste instantie: " Alles was grijs. Ik zie alleen grijze beelden." Pas een paar weken later kwam hij er op terug. " Nee, er was in Radom op weg naar de drukkerij een armzalig tuintje en daar bloeide een rode bloem. Ik weer niet meer wat voor bloem (dat irriteerde hem nog net niet), maar het was een rode bloem. Er was dus toch kleur."

De voorstellingen in mei 1995 in de koude veilinghal in Geldermalsen met meer dan 50 spelers en musici zijn in alle opzichten indrukwekkend en intensief. Voor spelers en publiek.

Een stuk dat gespeeld zou moeten worden in Westerbork, maar dat is om logistieke en financiële redenen niet haalbaar.

Maar de gedachte blijft in de jaren daarna door de hoofden spelen. Als ik in 1999 besluit mijn normale baan te stoppen en me volledig te richten op het vertellen van verhalen, is het Ton Cales van Opus 5, die de vraag stelt of het haalbaar zou zijn *Binnen de Poorten* te bewerken tot solovoorstelling. Ik zie mogelijkheden, Gerard Evers ziet mogelijkheden. Jules kan zich niet voorstellen dat het kan, maar heeft alle vertrouwen in ons.

En zo gaat mijn solo in mei 2000 in première in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Jules is er bij, zoals hij er in de jaren die volgen bijna altijd bij zal zijn.

Niet altijd meer scherp van geheugen, maar wel met scherpe humor. Als hij in Polen een hartinfarct krijgt en we zeggen dat hij echt niet elke keer mee hoeft, reageert hij " Ach, kan ik zeggen dat ik Polen twee keer overleefd heb! "

In 2007 is hij het die een verrassingsfeestje voor me organiseert. Hoewel ik in 2005 eigenlijk met het stuk gestopt was, zou het fijn zijn als ik het nog een keer wilde doen op een bijzondere plek: de Hollandse Schouwburg. Daar kan ik uiteraard geen nee op zeggen. Tot mijn verbazing bleken veel vrienden, familie en collega's de regen te trotseren om te komen. Allen zaten in het complot. Zij weten het, ik ben volkomen overdonderd als ik na afloop van een voorstelling, die door zware regen het uiterste van mijn trouwe technici broer Mirko en Tjitte Piet Nauta heeft gevraagd, uit handen van Jules de Rachel Borzykowski penning krijg. Het lijkt een ontroerend slotstuk van *Binnen te Poorten* te zijn, maar helaas vraagt de tijdgeest erom dat ik het stuk een aantal jaren later weer herneem. Uiteraard is Jules er blij mee. Zijn verhaal moet verteld worden.

Zichtbaar ouder en vergeetachtiger wat namen betreft, maar nog altijd met de drang om zijn verhaal te vertellen. We zien elkaar af en toe, in Westerbork bij een herdenking, bij zijn concertreeks '*Er reed een trein naar Sobibor.*' We zien elkaar voor het laatst bij de première van een van mijn andere voorstellingen '*De 100 jarige man die uit het raam klom en verdween*'.

Tot mijn verrassing zit hij op de eerste rij, rollator en het onafscheidelijke tasje.

Na afloop blijft hij nog even zitten. Ik laat de rest van het publiek dat in de foyer wacht voor wat het is. Eerst eens horen wat Jules er van vindt.

Het dunne koppie kijkt omhoog met de bekende twinkeling in de ogen: "Tja. Je deed het echt heel goed hoor. Maar het is natuurlijk allemaal onzin." En dan met humor in zijn stem: "Ik zie je liever Binnen de Poorten spelen."

Zelfs op mijn première-avond geef ik hem geen ongelijk.

Op 4 mei 2016 speelde ik, ter nagedachtenis aan Jules opnieuw Binnen de Poorten. Meer dan 200 mensen in de zaal. Opnieuw mensen van toen, opnieuw mijn trouwe technici.

Nieuw is mijn zoon die de eerste zinnen van het stuk uitspreekt. (Ook na mij zal het verhaal vertelt worden).

En nieuw en toch vertrouwd is, als het zaallicht uit gaat en er even duister is, de stem van Jules: *"Mijn wens is, dat u de essentie van mijn voordracht in eenvoudige woorden doorvertelt aan uw kinderen, zodat ook zij te weten komen wat er in de Tweede Wereldoorlog met de joden is gebeurd. Zij kunnen het straks, als er geen getuigen meer zijn, het mogelijk weer aan hun kinderen doorgeven en zij aan de hen opvolgende generatie."*

In de agenda staat in ieder geval 4 mei 2018 Vlaardingen.

Wat in 1994 begint als een eenmalig project, is inmiddels een onlosmakelijk deel van mijn leven geworden. Steeds opnieuw wegen zoeken om niet alleen Jules' verhaal, maar ook de verhalen van zoveel anderen uit die eindeloze rij, te vertellen en te laten vertellen.

Met dank aan Jules.

Eric Borrias – Culemborg

“HIJ MAAKTE ONUITWISBAAR WAT VERGETEN MOEST WORDEN.”

]Jeroen van den Eijnde[

Bijna 27 jaar werk ik nu bij het Nationaal Monument Kamp Vught.

Een plek die door een enorme afgrond gescheiden wordt van de plaatsen die Jules Schelvis in de oorlog in Duitsland en Polen zou leren kennen. Met natuurlijk Sobibor als onvoorstelbaar dieptepunt en keerpunt in zijn persoonlijke leven.

Maar voormalig kamp Vught is ook een plek waar mensen nu, door tijd, leeftijd en persoonlijke ervaring gescheiden van de gebeurtenissen toen, nog altijd een tot de verbeelding sprekende verbinding kunnen maken met dat verleden.

Er is mij vaak de vraag gesteld (en ook heb ik die wel aan mijzelf gesteld) waarom ik het al zo lang uithoud op deze plek.

Daar zijn meerdere redenen voor te geven denk ik, maar heel belangrijke is toch het betekenisvolle en het menselijke aspect. Hoe in en uit zo’n onmenselijke geschiedenis zulke vormende, levenservaring bevorderende en tot nadenken stemmende inzichten kunnen komen. Waarbij toch altijd weer het persoonlijke verhaal centraal staat. Vanaf het begin waren oud-gevangenen van kamp Vught zeer betrokken bij ons herinneringscentrum en het verhaal dat wij hier te vertellen hadden. Er zijn er nu helaas nog zó weinig om ons heen. Ik koester echter de herinneringen aan vele, totaal verschillende mensen die allemaal minstens één ding toch ook gemeen hadden: de verbinding met deze plek en de behoefte hun ervaring van toen ook nu nog een betekenis te kunnen geven.

Wanneer ik Jules voor de eerste keer ontmoette weet ik niet meer. Het moet ergens in het midden van de jaren negentig zijn geweest, toen natuurlijk ook zijn minutieuze standaardwerk over Sobibor verscheen. Een boek dat ik snel las, zoals ik ook ademloos “Binnen de poorten” had gelezen. Nu nog denk ik met regelmaat terug aan de voor mij meest pregnante passage in dat boek: het moment waarop bij aankomst in Sobibor de door Jules meegebrachte gitaar-voor-bij-het-kampvuur wordt bedolven onder een enorme stapel ruw neergekwakte bagage en hij ten volle de ware aard en omvang van de deportatie beseft.

Wij nodigden hem al snel ook een keer uit voor een lezing, die op mij en de overige aanwezigen een grote indruk maakte. Rustig en bedaard, met soms een lichte trilling in zijn stem, verhaalde en vertelde hij over wat hem, zijn geliefden en zovelen anderen was overkomen. Maar ook over zijn onderzoek, de opdracht die hij voelde om het verhaal van Sobibor zo gedetailleerd en verantwoord mogelijk te beschrijven en dit aan de toekomst door te geven.

Ons contact werd echt verdiept toen vanaf 2000 Eric Borrias met een op Jules levensverhaal gebaseerde solovoorstelling een aantal malen zeer indrukwekkend optrad in de avondschemering op het terrein van Nationaal Monument Kamp Vught. In de jaren daarna kwamen wij elkaar regelmatig tegen, natuurlijk in Vught, maar ook bij tal van activiteiten en gebeurtenissen in den lande. Die natuurlijk altijd iets met de oorlog te maken hadden. Maar ook belde Jules mij om de zoveel tijd op om mij ergens op attent te maken en ervoor te zorgen dat wij zijn boeken onder de aandacht zouden blijven brengen.

Jules was ook een trouwe aanwezige bij de jaarlijkse herdenking van de kindertransporten vanuit Vught naar Sobibor, begin juni. Samen met Lotty Huffener-Veffer zat hij altijd op de eerste rij. Terwijl ik mijn welkomstwoord sprak, gleed mijn blik altijd onwillekeurig altijd over hun gelaat en dacht ik in een flits: “wat zou daar nu in omgaan”.

Ik mis zijn kleine gestalte en grote daden. Zijn kalme, niet onprettige stem, die je bij de les hield en ook vermanend kon klinken.

En ik probeer in mijn werk maar ook privé een aantal kwaliteiten te integreren die ik in hem bewonder. Zijn humaniteit en pleidooi voor autonomie en zélf denken.

Zijn indrukwekkende vermogen om niet te haten.

Zijn onvermoeibare inzet om niet te laten vergeten, wat eigenlijk uitgewist moest worden.

Jeroen van den Eijnde

Directeur Nationaal Monument Kamp Vught

ISBN: 9789082757408